

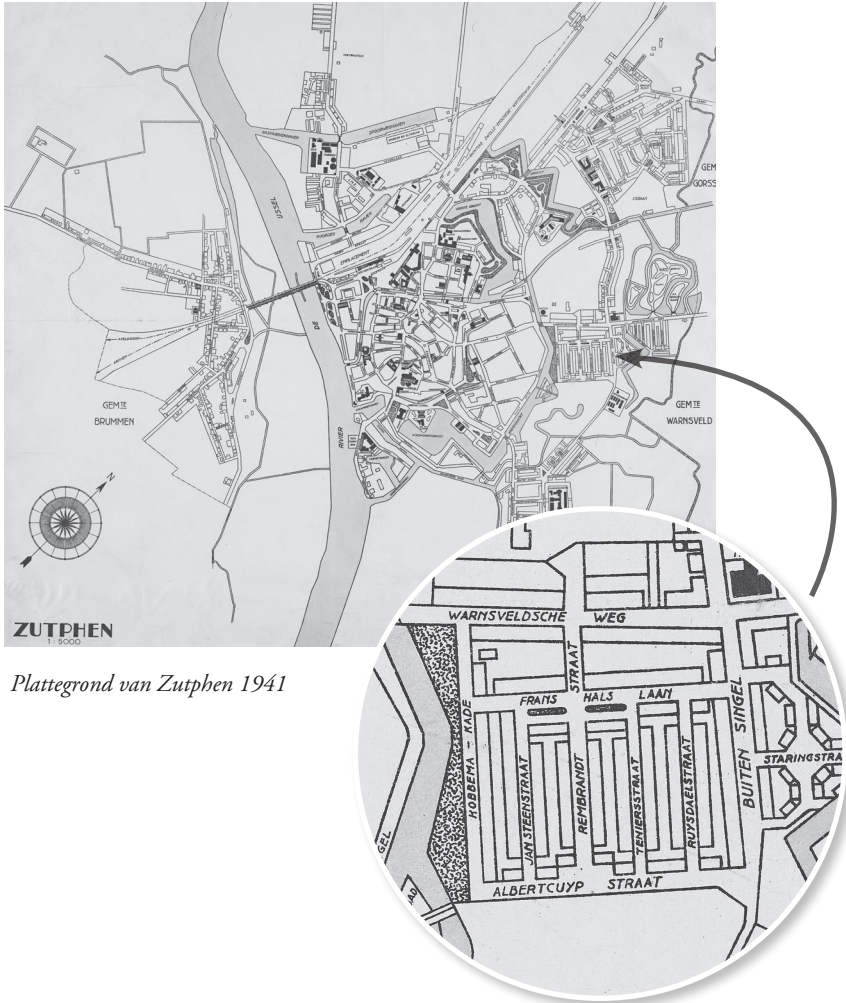
JOODSE BEWONERS IN DE SCHILDERSWIJK ZUTPHEN

Een zoektocht naar verhalen

Zutphen, april 2021

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de initiatiefnemers (schilderswijk75jaar@gmail.com).

NUR-402

Plattegrond van Zutphen 1941

Inhoudsopgave

Voorwoord	8
Families Meijers - Frans Halslaan 64 & 66	11
Familie Wolf - Frans Halslaan 68	15
Joodse school	19
Familie Hanouwer - Jan Steenstraat 10	21
Familie Weijel - Jan Steenstraat 15	25
Duitse vluchtelingen	27
Familie Günzburger - Rembrandtstraat 6-8	31
Familie Weijel - Rembrandtstraat 10	35
Sophie Noach & Herman Mozes - Rembrandtstraat 12	37
Familie Heilbronn - Rembrandtstraat 13	43
Familie Krukziener - Rembrandtstraat 22	47
Razzia's	49
Familie Van Gelder - Teniersstraat 12	51
Familie Meijers - Ruysdaelstraat 1	55
Familie Hanouwer - Ruysdaelstraat 2	59
Familie Aussen - Ruysdaelstraat 24	61
Familie Cohen - Ruysdaelstraat 36	65

Spoorwegstaking	68
Familie Norden - Warnsveldseweg 52	69
Familie Kurzmann - Warnsveldseweg 54	71
Familie Levie - Hobbemakade 53	73
Verkaufsbücher	75
Dankwoord	76
Bronnen	78

Hobbemakade in de jaren '30 met rechts de Frans Halslaan

Voorwoord

Midden jaren '30 werden de eerste huizen in onze wijk gebouwd aan de rand van de binnenstad van Zutphen. Veel jonge gezinnen en stellen vonden er hun thuis. Sommigen groeiden op in de binnenstad van Zutphen, anderen kwamen uit de nabije omgeving of verder weg. De buurt heette nog het Warnsveldsewegkwartier en er waren nog geen auto's in de straten. Voorbij de Albert Cuijpsstraat eindigde Zutphen in weilanden; de Varkensweide genoemd. De huidige Jan Vermeerstraat werd nog de Buitensingel genoemd, die helemaal doorliep rondom Zutphen. Bij de Hobbemakade lag het openluchtzwembad. De boodschappen haalde je nog in de buurtwinkels. Brood bij de bakker en groente- en fruit bij de familie Kruitbos aan de Rembrandtstraat. In de buurt woonden ook veel medewerkers van de Nederlandse Spoorwegen (NS). Maar ook loodgieters, slagers en politie-agenten. Dit boekje gaat over de buurt tussen de Hobbemakade en de Jan Vermeerstraat en van de Albert Cuijpsstraat tot de Warnsveldseweg.

Voor de oorlog woonden in deze buurt zo'n 15 Joodse gezinnen, waarvan het merendeel tijdens de oorlog werd vermoord. In het kader van 75 jaar na de bevrijding, willen we deze gezinnen weer een gezicht geven en hun verhalen vertellen. Met een aantal buurtbewoners begonnen we aan de zoektocht naar de verhalen. Dat bleek niet altijd mee te vallen. Soms werd er niets gevonden aan informatie, in andere gevallen kwamen we in contact met nabestaanden. Zij konden ons vaak van meer informatie en foto's voorzien. Maar ook zij vertelden ons geen verdere informatie te hebben. Thuis werd in die tijd vaak gezwegen en foto's waren soms verloren gegaan. Ook werden foto's gevonden in de inboedels van familie, waarvan niet duidelijk was wie er precies op stonden. Samen gingen we op zoek of we namen bij de gezichten konden vinden. We hebben ervoor gekozen om ook bij weinig informatie, deze toch te delen in dit boekje. Omdat het soms net genoeg kan zijn om een beeld van iemand te schetsen.

Na een oproep in de lokale en regionale krant, ontvingen we ook veel reacties van oud-bewoners en oudere bewoners. Inmiddels waren ze ver in de 80 of 90 jaar. Zij hadden als kind of tiener de oorlog meegemaakt. Allemaal met hun eigen herinneringen. Ook hun verhalen hebben we geprobeerd waar mogelijk in dit boekje over de Joodse bewoners mee te nemen.

Naast de verhalen over de bewoners, hebben we ook een aantal meer algemene onderwerpen beschreven. Zo hopen we de verhalen van soms net iets meer achtergrondinformatie te voorzien.

Tijdens onze zoektocht kwamen we in contact met journalist Menno Tamminga die net het boek 'Wij zijn vrij!' had gepubliceerd. Een aantal oud-bewoners bleek in de bevrijdingsjaren een dagboek te hebben bijgehouden, zo lasen we in zijn boek. Veel dank gaat uit naar zijn medewerking aan dit boekje.

Vanaf de start van het buurtinitiatief ontvingen we veel steun, maar ook kritische vragen. Waarom wilden we dit nou doen? Was er niet al genoeg geschreven over de oorlogsjaren? Werden er zo geen oude wonden opgehaald? Moesten we het verleden niet laten rusten en ons druk maken om de toekomst? Allemaal terechte vragen. Toch merken we in onze huidige tijd dat we maar al te makkelijk naar 'de ander' wijzen als er iets misgaat. We ervaren dat mensen in het huidige Nederland nog steeds op achternamen, religie, huidskleur of sexe worden beoordeeld.

Dit boekje is een eerbetoon aan alle Joodse bewoners die tijdens de oorlog zijn vermoord. Met dit boekje hopen we een bescheiden bijdrage te leveren om hun verhalen door te vertellen. Niet om in het verleden te blijven hangen, maar omdat ze niet vergeten mogen worden en om iedere dag weer dankbaar te zijn dat we in vrijheid mogen leven.

Namens de initiatiefnemers van dit boekje,
Corinne Abbas

*Groente- en fruitwinkel
familie Kruitbos,
Rembrandtstraat 6-8
(ca. 1935)*

Drie broers Meijers op een foto van voetbalvereniging Hercules en fanfare Concordia (1919). Leo Meijers (staand, 3e van links), Elie Meijers (midden, 3e van links) en Jacob Meijers (midden, helemaal rechts)

12,5 jarig huwelijk van Jacob en Roos Meijers (ca. 1938)

Familie Meijers-de Liver - Frans Halslaan 64 & Familie Meijers-Jacobs - Frans Halslaan 66

Bewoners van Frans Halslaan 64:

Herman Meijers (geb. 20 maart 1900 Hengelo Gld, vermoord 11 juni 1943 Sobibor, 43 jaar), *Vrouwte Meijers-de Liver* (geb. 20 augustus 1909 Maastricht, vermoord 11 juni 1943 Sobibor, 33 jaar), *dochter Trijntje* (geb. Zutphen 14 juni 1932, vermoord 11 juni 1943 Sobibor, 10 jaar) en *zoon Lion* (geb. 11 december 1933 Zutphen, vermoord 11 juni 1943 Sobibor, 9 jaar)

Bewoners van Frans Halslaan 66:

Jacob Meijers (geb. 9 juli 1893 Hengelo Gld, vermoord 13 maart 1945 Mauthausen, 51 jaar), *Roos Meijers-Jacobs* (geb. 23 nov 1900 Millingen, vermoord 11 juni 1943 Sobibor, 42 jaar), *dochter Jetta Sara* (geb. 2 augustus 1929 Zutphen, vermoord 11 juni 1943 Sobibor, 13 jaar), *zoon Manuel* (geb. 29 juni 1932 Zutphen, vermoord 11 juni 1943 Sobibor, 10 jaar) en (schoon)ouders *Sara Jacobs-Northeimer* (geb. 10 juli 1867 Zevenaar, vermoord 26 oktober 1942 Auschwitz, 75 jaar) en *Manuel Jacobs* (geb. 25 augustus 1867 Hengelo Gld, ovl. 22 september 1940 Zutphen, 73 jaar)

De broers Herman en Jacob groeiden op in het Gelderse Hengelo, als twee van de vijf broers Meijers. Er werd in huize Meijers door de ouders veel gezongen. Het gezin Meijers was religieus (niet orthodox, maar wel behoudend) en ze gingen altijd naar de sjoel in Hengelo, waar voor de oorlog zo'n 20 Joodse gezinnen woonden. Vader Levi Meijers deed ook dienst in de sjoel en op zaterdag sloot hij zijn zaak. Het gezin had heel veel kennissen in en rond Hengelo. Zowel op sportief als muzikaal gebied waren de broers Meijers actief in het Hengelose. Zo speelden ze voetbal bij de lokale vereniging 'Hercules' en bliezen ze hun partijtje mee in de lokale fanfare 'Concordia'.

Moeder Jetta was gastvrij en iedereen was er altijd welkom. Vader Levi werkte in Hengelo en omgeving voor de stoffenzaak van de firma Windmuller. Hij ging met een fiets vol stoffen langs bij klanten in de nabije omgeving. Deze firma uit Winterswijk had een aantal vaste klanten en was in de buurt een begrip. Na een aantal jaren begon vader Levi voor zichzelf en vroeg de grossiers rechtstreeks aan hem te

leveren. Zoon Jacob hielp hem daarbij, ook al wilde hij eigenlijk niet in vaders zaak werken, maar journalist worden.

Jongere broer Herman had kennelijk meer interesse voor het vak en behaalde een diploma voor kleermaker. Met dit diploma op zak ging hij bij een Joodse familie inwonen en werken in Gendringen. Vervolgens vertrok hij in juli 1917 op 17-jarige leeftijd richting Geffen, een dorp bij het Brabantse Oss, om daar ruim een half jaar te werken. In 1918 kon hij aan de slag als kleermakersknecht aan de Kerkstraat in Amsterdam. Na deze omzwervingen keerde hij terug naar Hengelo, waar hij kostuums maakte en leerde om kleding te verstellen. Hij werkte als vertegenwoordiger van de firma Menco in Almelo en kreeg later zelfs een auto van de zaak; iets wat in die tijd heel bijzonder was.

Volgens het *Adresboek Zutphen 1930* woonde en/of werkte Herman in 1930 op de Nieuwstad 40a. Op dat adres stonden ook zijn oudere broer Jacob en zijn jongere broer Elie ingeschreven. Jacob was inmiddels journalist geworden en agent bij de Graafschapsbode. Hij werkte een tijd op de redactie van uitgeverij Misset.

Jacob en Herman verhuisden naar de Frans Halslaan. Op een foto uit 1928 is te zien dat moeder Jetta trots de eerste steen legt bij de woning van haar zoon Jacob, Frans Halslaan 66. In de oorlog werd de steen door de Duitsers uit de muur gehaald en vernietigd. Na de oorlog werd de foto van de steenlegging zwaar beschadigd teruggevonden. Herman kwam met zijn gezin op Frans Halslaan 64 te wonen en broer Elie woonde met zijn gezin ook in de buurt, namelijk op Ruysdaelstraat 1.

Jacob en Roos vierden rond 1938 hun 12,5 jarig huwelijk. De hele familie kwam bij elkaar in de achtertuin en er werd een foto genomen. Tijdens een interview in 1996 toonde Elie Meijers deze foto en vertelde hij wie er allemaal op staan. Het lijkt erop dat dit nog de enige overgebleven foto is, waar alle kinderen op staan. Helaas hebben we het origineel van deze foto niet kunnen achterhalen.

In 1928 legt Jetta Meijers de 'eerste steen' van het huis van haar zoon aan de Frans Halslaan 66. In de oorlog werd deze steen door de Duitsers vernietigd. De foto werd na de oorlog zwaar beschadigd terug gevonden (foto via Ronnie Noach)

Over Roos Meijers-Jacobs, echtgenote van Jacob, is geen aanvullende informatie gevonden. Haar ouders Sara Jacobs-Northeimer en Manuel Jacobs woonden bij hen in. Zij trouwden in 1896 in Millingen aan de Rijn en het is niet bekend wanneer zij aan de Frans Halslaan kwamen wonen. Op 22 september 1940 overleed Manuel Jacobs op 73-jarige leeftijd in Zutphen. Kinderen Jet en Manuel (in het dagelijks leven Manno genoemd) werden via de kindertransporten uit Vught op 6 of 7 juni 1943 naar Westerbork weggevoerd. Van daaruit vertrokken zij op 8 juni 1943 samen met hun moeder met het transport naar Sobibor, waar zij allen op 11 juni 1943 werden vermoord.

Ook over Vrouwtje Meijers-de Liver, echtgenote van Herman, hebben we geen verdere informatie kunnen vinden. Wat we weten is, dat ze opgroeide in Maastricht waar haar vader Isaac godsdienstonderwijzer was. In het dagelijkse leven werd ze Fia genoemd. Wel zijn we in contact gekomen met een van haar nabestaanden. Dochter Trijntje werd in het dagelijks leven Truusje genoemd. Zij werd in juni 1943, net als haar broertje Lion van 9 jaar, op 10-jarige leeftijd op kindertransport gesteld en uit Vught via Westerbork naar Sobibor vervoerd, waar zij werden vermoord.

In 1942 werd Herman Meijers opgepakt. Meijer Groen vertelt hierover in het boek 'Dat overleef ik wel' van Jaap C. Riemens (p.109): *“Op een middag was ik bij dit gezin op bezoek. Er werd aangebeld door de twee Zutphense rechercheurs Hendrik Otten en Hendrik ter Mul. De laatste was in Gorssel geboren en woonde ook een tijdje in de schildersbuurt. Beiden werkten al lang in Zutphen, eerst als agent van politie, later als rechercheur. Herman en zijn vrouw Vrouwtje de Liver zaten met hun kinderen - Trijntje van tien en Lion van negen jaar - te lunchen... 'We komen jullie halen', zeiden de mannen, 'jullie moeten mee naar het bureau.' Daarop zei Herman verbaasd: 'Ik heb niets misdaan, dus waarom?' 'Omdat de commissaris ons opdracht gegeven heeft.' Meijer kon het zich nog goed herinneren. “Protesteren hielp niet. Ze moesten mee met achterlating van alles. Niemand hoorde ooit nog iets van dit gezin.”* Ze werden alle vier op 11 juni 1943 vermoord in Sobibor.

Dit verhaal is geschreven door Corinne Abbas & Gerard Borgonjen

Chemische Fabriek van Fa. J. Koppel & Co aan de Laarstraat 77

Familie Wolf - Frans Halslaan 68

Benjamin Wolf (geb. 25 maart 1870 Lith, vermoord 1 februari 1943 Auschwitz, 72 jaar), *Sara Wolf-Koppel* (geb. 31 maart 1886 Zutphen, vermoord 1 februari 1943 Auschwitz, 56 jaar), *Herman Wolf* (geb. 9 november 1912 Lith, vermoord 30 april 1943 Auschwitz, 30 jaar), *Jacob Wolf* (geb. 24 oktober 1915 Zutphen, vermoord 30 april 1943 Auschwitz, 27 jaar).

De naam Koppel is een bekende naam in Zutphen en zie je nog bij supermarkt Odin in de Spitaalstraat op de gevel staan. Er waren destijds meerdere families Koppel en het is dan ook af en toe verwarrend of er wel of geen verwantschap is. Sara Koppel groeide op in Zutphen als dochter van Jacob Koppel, zelf ook geboren in Zutphen, en Jozina Frijda uit Veenendaal. Ze groeide op in een groot gezin met veel broers en zussen, waarvan er drie de oorlog hebben overleefd.

Benjamin Wolf groeide op in het Brabantse Lith, in de buurt van Oss als zoon van Herman Wolf en Marijtje Geleert. In 1912 trouwde hij met Sara in Zutphen. Oudste zoon Herman werd nog in Lith geboren, maar in 1915 - toen jongste zoon Jacob werd geboren - woonden ze al in Zutphen. Via de Rodetorenstraat en de Graaf Ottosingel, vestigden ze zich in juli 1934 aan de Frans Halslaan 68. Tijdens de zoektochten in archieven was het verwarrend dat de oudere zus van Sara, Bertha Koppel, met een broer van Benjamin, Izaak Wolf, is getrouwd.

Vader Benjamin ging werken in de chemische fabriek J.Koppel van zijn schoonvader aan de Laarstraat 77 in Zutphen. Bij zoon Herman Wolf staat op de website van Joods Monument en ook in het Zutphens adresboek 'bakker' als beroep. Het was eerst niet duidelijk waar hij dan bakker was geweest. Via het bevolkingsregister bleek hij rond de jaren '30 een tijdje in Almelo te hebben gewoond aan de Bornerbroekstraat 64. Zou dat dan de link naar de bakker zijn? Via de Historische Kring Almelo kwamen we erachter dat op dat adres inderdaad in die jaren de bakkerij van Mozes Swelheim gehuisvest was. Of hij ook in Zutphen als bakker heeft gewerkt, hebben we niet kunnen achterhalen. In ieder geval staat in het adresboek uit 1942 dat Herman bedrijfsleider is van een chemische fabriek. Vader Benjamin wordt daarin vermeld als pakhuismeester chemische producten en zoon Jacob als handelsreiziger.

In 1930 werd Herman lid van de Zutphense schaakclub 'Caïssa'. Daar speelde hij in het eerste tential. In 1945 fuseerde 'Caïssa' met een andere schaakvereniging en is er helaas geen informatie bewaard gebleven. Wel wordt H. Wolf in diverse krantenberichten vermeld bij de schaakwedstrijden. Hij speelde in 1940 nog een wedstrijd waar ook Ber Withuis bij was. Dat Herman beschikte over het nodige schaaktalent blijkt ook uit een melding in de Zutphense Courant van 11 oktober 1935: *"Gisteravond speelde de Nederlandse schaakmeester J. Davidson te dezer stede simultaan aan vier bordden. Het resultaat der séance was dat dhr. Davidson 12 partijen won, remise maakte met den heer H. Wolf en verloor tegen de heer J. Withuis."*

De inmiddels 93-jarige en jongere zus van schaker Ber Withuis, Joke Withuis, woonde tijdens de oorlog in de Ruysdaelstraat. Herman bleek niet alleen met haar broer Ber te hebben geschaakt, maar kwam ook regelmatig bij hen thuis en was een goede huisvriend. Liefdevol vertelt ze over hem en hoeveel plezier de drie zusjes Withuis aan Herman hebben beleefd, die hen in de woonkamer leerde dansen. Dit beeld komt ook overeen met de omschrijving in het boek van Laansma over de Joodse Gemeente in Zutphen (p.44), waarin hij *"geestig en populair"* wordt genoemd.

Een paar nachten logeerde hij ook bij de familie Withuis, maar waar hij daarna is opgepakt blijft onduidelijk. Er gaan verhalen dat hij en zijn broer Jacob vanaf het dak van de fabriek in de Laarstraat zouden zijn opgepakt. Meneer Heuvel (1918) die destijds bloemist was aan de Laarstraat 25, vertelt daar het volgende over in het boek 'Dat doe je gewoon' (p. 91 & 92): *"Voor de kerst in 1944 was ik kerstbakjes aan het maken van conservenblikken: zwart verven en glittertjes er op. Opeens zag ik voor de deur gedoe. Er kwamen twee Duitsers binnen en die zeiden; 'Sie haben Joden verstoppt. Ik ontkende dat. Maar bij de bureu waren ook Duitsers binnen. Ik nam de twee Duitsers mee naar achteren. Achter het huis zag ik dat de twee jongens van Koppel uit de dakkappel wilden ontsnappen. Ze stonden met de voet in de goot. Een agent hield ze onder schot en zei; 'Sta of ik schiet!'". De jongens van Koppel zaten ondergedoken bij Gerardus Hartoch (samen met De Beer) die in maart 1945 zelf is*

SCHAKEN.

De competitiewedstrijd tusschen de beide plaatselijke clubs was ook dit jaar rijk aan spanning. De nog uit te spelen partij aan het vijfde bord zal zelfs de beslissing over den uitslag moeten brengen. Doordat verschillende spelers genoodzaakt waren hun partij bij den 33sten zet te beëindigen, vorderde de ontmoeting minder tijd dan gewoonlijk.

De voorloopige uitslag luidt:

Zutph. Schaakclub—Caïssa:		
1. A. J. Wickenhagen—J. H. Kolber		1—0
2. dr. W. A. A. v. Otterloo—H. W. t. Bosch		½—½
3. M. Urben—H. Jacobs		1—0
4. dr. E. J. W. Holleman—G. Ordelman		1—0
5. D. Kreijnsbroek—B. Withuis		½—½
6. A. Schol—J. Knoek		½—½
7. H. Pen—M. J. Scholten		0—1
8. D. H. Groen—J. Withuis		½—½
9. M. Volkers—J. M. de Vos		½—½
10. H. Koerts—H. Wolf		0—1
		3—4

*) Wordt nog uitgespeeld.

Ook de competitiewedstrijd tusschen „dr. Erwe" te Apeldoorn en de Zutphensche Schaakclub, welke in twee gedeelten gespeeld werd, had een spannend verloop. Een gelijk spel was hier van het resultaat.

Hier volgt de volledige uitslag:

„Dr. Erwe"—Zutph. Schaakcl.		
1. H. van Hartskamp—A. J. Wickenhagen		1—0
2. N. J. L. Groosler—		
	dr. W. A. A. v. Otterloo	½—½
3. A. M. v. d. Zee—M. Ubbens		0—1
4. G. J. Engelberg—A. Schol		1—0
5. J. Somen—D. H. Groen		1—0
6. W. de Jongh—D. Kreijnsbroek		0—1
7. J. de Jongh—M. Volkera		½—½
8. L. J. Mentink—H. Koerts		0—1
9. E. Kerseboom—G. J. Pennenkamp		½—½

Uitslag schaakwedstrijd van Herman Wolf 1940

gefusilleerd aan de IJsselkade. De jongens Koppel waren zo'n jaar of 25. Voornamen weet ik niet. De twee jongens Koppel zijn meegenomen." Volgens het verhaal van mijnheer Heuvel waren ze zonen van de eigenaar van zeepfabriek J. Koppel en Zonen, uit Laarstraat 77.

Als het inderdaad 1944 is geweest, kan het niet om de broers Herman en Jacob Wolf gaan. Zij zijn na een lange onderduikperiode gevangen genomen, op 12 december 1942 in kamp Westerbork aangekomen en op 11 januari 1943 naar Auschwitz getransporteerd. Na de oorlog kon hun overlijdensdatum niet precies worden vastgesteld. Daarom is gekozen voor de laatste dag van een periode, waarin ze vermoedelijk bezweken zijn -in dit geval dus overleden uiterlijk 30 april 1943 in de omgeving van Auschwitz.

Wel gaat het verhaal dat de broers Wolf mogelijk in de fabriek een schuilplaats hadden gevonden en bij een vluchtpoging van het dak van de fabriek zouden zijn opgepakt. Maar hier hebben we verder niets over kunnen vinden, dus het blijft een raadsel waar ze bij een ontsnappingspoging precies zijn opgepakt. In het boek 'Wij zijn vrij' van Menno Tamminga vertelt Joke Withuis (p.95) hierover: *"De meest boosaardige kant van de bezetting was de Jodenvervolgning. Ze herinnert zich hoe een vriend van haar broer Ber, Herman Wolf, een korte tijd bij hen 's nachts overnachtte, zodat hij niet thuis opgepakt kon worden. Maar ook dat hij eind 1942 door de Duitsers werd opgepakt toen hij probeerde te vluchten. "Dat was een klap voor ons. Herman is opgepakt."*

Dit verhaal is geschreven door Anneke Winter en Corinne Abbas

Joodse klas van juf Roosje, waarschijnlijk in de Halterstraat

Joodse school

Ook tijdens de oorlogsjaren ging het Joodse godsdienstonderwijs voor kinderen tussen de 7 en 14 jaar door. Tot 1942 werden de lessen regelmatig gehouden in het gebouw aan de Halterstraat. Alleen in het begin van de oorlog, was de school in de week van 10 mei 1940 gesloten. In augustus 1940 verzochten Jacob Meijers en zijn vrouw Roos aan juf Roosje Meijers om privéles te geven aan hun kinderen Jetta en Manuel. Ze gaf les in de serre van hun huis aan de Frans Halslaan 66. In het boekje van Laansma staat hierover (p. 56): *“Hoewel het illegaal was, breidde de groep leerlingen zich meer en meer uit. Want ook kinderen uit de omgeving kwamen naar het Joodse schooltje van juf Meijers.”*

Omdat de serre aan de Frans Halslaan te klein werd, werd er een grotere ruimte gezocht en verhuisde het godsdienstonderwijs in 1941 naar het gebouw van de Joodse Gemeente aan de Halterstraat. Dit pand lag naast de synagoge. Vanaf 1 september 1941 mochten Joodse kinderen niet meer naar een openbare lagere school. Ze mochten na deze maatregel alleen les krijgen op Joodse scholen en alleen door Joodse leerkrachten. Vanaf mei 1942 moesten Joden boven de leeftijd van zes jaar een Jodenster dragen.

“Er was in Zutphen begrip voor de situatie die ontstond: Joodse leerkrachten die geen les meer mochten geven, Joodse kinderen die steeds vaker gedwarsboemd werden als het ging om de schoolkeuze van hun ouders. Antisemitisme dat hand over hand toenam. Verschillende hoofden van scholen werkten mee en leverden lesmateriaal dat Roosje kon gebruiken. Zo gaven zij aan dat ze het niet eens waren met de Duitse maatregel. Het schooltje van Roosje was een succes. Ook andere ouders stuurden hun kind naar haar schooltje. Ze kwamen zelfs van buiten de stad. In de Frans Halslaan werd de ruimte al gauw te klein. De serre achter het huis kon al die kinderen niet meer bevatten.” ('Dat overleef ik wel', Meijer Groen, p. 91). In een gesprek met één van de nabestaanden, David Meijers, bleek dat er een foto zou hangen in het museum in Zutphen van de Joodse school. Hij had zichzelf daarop herkend. Bij een bezoek aan het museum bleek er inderdaad ergens in een kleine ruimte een foto te hangen van de klas met juf Roosje. Navraag bij het museum leverde geen extra informatie op. De foto was afkomstig uit het archief van juf Roosje. Zij overleefde met haar man Meijer Groen de oorlog. Op de foto staat juf Roosje achterin de klas. De meeste kinderen dragen een Jodenster. Via David Meijers die zelf op de foto staat en de oorlog overleefde, hoorden we dat ook Koosje Norden op deze foto staat. Hij woonde met zijn ouders aan de Warnsveldseweg en was bevriend met David. Ook Bram Krukiener staat achterin de klas. Of er nog meer kinderen uit onze buurt op deze foto staan, hebben we niet kunnen achterhalen.

UITSTAPJE VAN EEN STIER

Consternatie te Zutphen

Gistermorgen heeft op het veemarktterrein te Zutphen een stier op onbegrijpelijke wijze kans gezien, buiten de afsluiting te komen. Het naar vrijheid dorstende dier maakte een uitstapje naar het centrum van de stad. De winkeliers op het „Rondje”, die vroeg uit de veeren waren, konden hem rustig langs hun ramen zien gaan. Hij prefereerde toch blijkbaar de ruimte, want na de Beukerstraat te hebben doorgewandeld, begaf hij zich naar het 's-Gravenhof. Zijn aanwezigheid daar werd echter niet gewenscht geacht door zijn achtervolgers en zoo trok hij terug naar het dichterbewoonde gedeelte van de stad, waar hem de open poort van het Bornhof als het ware een „welkom” toeriep. De rust, die hij zich daar wellicht gedroomd had, werd hem echter niet gegund. Men had hem uit de vensters der woningen zijn entree daar zien doen en aangezien men op bewoners als deze jeugdige stier niet gesteld was, waarschuwde men de politie. Inmiddels was aan de inwonenden het sein doorgegeven, dat zij zich niet buiten de deur moesten wagen. De politie, die reeds op de hoogte was gebracht van de ontvluchting van dezen stier van den veehandelaar C. Hanouwer, had de hekken gesloten, zoodat het eigenlijk toen reeds met de vrijheid van den vluchteling uit was. De politie is echter met onruststokers als deze niet al te best vertrouwd en terecht begreep zij dat alleen een tactisch optreden tot zijn arrestatie zou kunnen leiden. Nog graasde de stier rustig in den tuin, met alle respect voor de struiken. Hij mocht dan de verleiding niet kunnen weerstaan een tak af te rukken, hij hield zich aan de regels van het huis, dat onrust niet wordt geduld.

Maar toch zou hij, alvorens zich aan den sterken arm over te geven, nog even zijn tanden laten zien. Dat was toen het Raadslid, de heer Lammers zich ongewapend in het hol van den leeuw waagde en gelijk een toreador in de arena recht op den stier toeliep. Evenals in de Spaansche arena retireerde het dier bij het zien van zijn belager, maar dat retireeren was slechts tactiek. Want kort daarop ondernam hij een woedenden aanval en als de heer Lammers niet zijn tegenwoordigheid van geest had behouden, zou hij onder den voet zijn geloopen. De politie had zich inmiddels enkele drijvers geassumeerd en een veewagen zoodanig voor de poort geplaatst, dat bij het zoeken naar een uitweg de stier daarin moest terecht komen. Deze krijgslist gelukte en toen de stier met grooten aandrang was opgedreven, bleef hem niets anders over dan afscheid te nemen van de plek, waar hij gedurende een klein uurtje had geproefd van de zoete rust en het lekkere

2

*Ontsnapte stier van
Carel Hanouwer*

Familie Hanouwer - Jan Steenstraat 10

Carel Hanouwer (geb. 27 november 1880 Zutphen, vermoord 6 september 1944 Auschwitz, 63 jaar), *Clara Hanouwer-Coben* (geb. 26 november 1892 Valburg, vermoord 6 september 1944 Auschwitz, 51 jaar) en zoon **Abraham Hanouwer** (geb. 18 oktober 1916 Zutphen, overleden 31 oktober 1943 in werkkamp Schoppinitz (Polen), 27 jaar).

Voorbij de Albert Cuijpsstraat lagen de weilanden waarop vader Carel, een veehandelaar, zijn koeien liet grazen. Carel groeide op in een gezin van zes kinderen, vijf broers en een zus. Hun ouders waren Abraham Hanouwer en Elisabeth Cohen. Alle broers en zussen bleven in Zutphen wonen. Zo woonde zijn broer Jacob op Ruysdaelstraat 2. Diens dochter en dus een nichtje van Carel, Sara Hanouwer, woonde met haar gezin aan de Warnsveldseweg 52. Zus Aaltje trouwde met Jacob Weijel en woonde aan de Graaf Ottosingel. Jacob Weijel had weer broers die in onze buurt woonden; Abraham in de Rembrandtstraat en Joseph in de Jan Steenstraat.

De broers Hanouwer werkten allemaal als veehandelaar en slager. Met uitzondering van Salomon, die was kleermaker op de Nieuwstad. Salomon en zijn vrouw hadden geregeld dat zij konden onderduiken, maar werden op het laatste moment geweigerd. De jongste van het gezin, David, woonde in de Spitaalstraat. Zijn zoon werkte bij de NS.

In de Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant van 16 oktober 1936 is terug te vinden dat de stier van Carel was ontsnapt en de boel in de stad op stelten had gezet: *“Gistermorgen heeft op het veemarktterrein te Zutphen een stier op onbegrijpelijke wijze kans gezien, buiten de afsluiting te komen. Het naar vrijheid dorstende dier maakte een uitstapje naar het centrum van de stad. De winkeliers op het “Rondje”, die vroeg uit de veren waren, konden hem rustig langs hun ramen zien gaan. Hij prefereerde toch blijkbaar de ruimte, want na de Beukerstraat te hebben doorgewandeld, begaf hij zich naar het ’s-Gravenhof. Zijn aanwezigheid daar werd echter niet gewenscht geacht door zijn achtervolgers en zoo trok hij terug naar het dichterbewoonde gedeelte van de stad, waar hem de open poort van het Bornhof als het ware een ‘welkom’ toeriep. De rust, die hij zich daar wellicht gedroomd had, werd hem echter niet gegund.”*

Examenfoto van Jenetta Hanouwer met haar collega's van de Joods psychiatrische inrichting Het Apeldoornsche Bosch

In 1916 trouwde Carel met Clara Cohen. Clara groeide op met twee oudere broers en een jongere zus. Haar ouders zijn Jacob Cohen en Jenetta Cohen-Blomhof. Samen kregen Carel en Clara, twee kinderen: zoon Abraham en dochter Jenetta (ook bekend als Jeanette). Jenetta werkte als leerling-verpleegkundige in het Israëlitisch Krankzinnigengesticht het Apeldoornsche Bos, waar zij op 27 mei 1940 in dienst was getreden. Zij moet ook op deze examenfoto van het personeel staan, maar helaas is niet bekend waar zij staat.

Het Apeldoornsche Bosch

De Joods psychiatrische inrichting leek tijdens de beginjaren van de bezetting een veilige haven voor zowel de patiënten als de verpleegkundigen. Mensen uit heel het land kwamen hier werken, ver weg van razzia's en tewerkstellingsoproepen. Als leerling-verpleegkundigen met nauwelijks ervaring en opleiding deden zij hun uiterste best om de veelal Joodse patiënten te verzorgen. Met het gedwongen ontslag van het niet-Joodse personeel werd echter impliciet een verandering aangekondigd. Eind 1942 nam de oorlogsdreiging toe en had de directie van de inrichting aanwijzingen dat de ontruiming van de instelling op handen was. De Joodse Ordedienst uit Westerbork arriveerde op 20 januari 1943. Deze dienst vormde de voorhoede van de troepen die de volgende dag de inrichting zouden ontruimen. Veertig goederenwagons stonden klaar op het station van Apeldoorn voor het transport van zowel patiënten als personeel. Ongeveer honderdvijftig verpleegsters en broeders en tachtig patiënten slaagden erin te vluchten. Bijna dertienhonderd patiënten, waaronder personeel en veel kinderen uit het tehuis voor zwakbegaafde en moeilijk lerende kinderen Paedagogium Achisomog, werden de dag na de razzia vanuit Apeldoorn op transport gesteld naar Auschwitz. Niemand overleefde deze verschrikking. Het overige personeel werd doorgevoerd naar kamp Westerbork. Slechts veertien van hen overleefden de bezetting.

Dit verhaal is geschreven door Martine & Jan Hodes

De familie Weijel en enkele buurtbewoners op een groepsfoto uit 1898 voor de slagerij van Joseph Weijel

Familie Weijel - Jan Steenstraat 15

Joseph Weijel (geb. 19 december 1887, vermoord 22 oktober 1942 Auschwitz, 54 jaar), **Elisabeth Weijel-Meijers** (geb. 24 februari 1894 Doesburg, vermoord 22 oktober 1942 Auschwitz, 48 jaar) en hun kinderen **Joseph Weijel** (geb. 8 juni 1930 Zutphen, vermoord 22 oktober 1942 Auschwitz, 12 jaar), **Izaak Meijer Weijel** (geb. 1 februari 1932 Zutphen, vermoord 22 oktober 1942 Auschwitz, 10 jaar), **Carolina Johanna Weijel** (geb. 20 juni 1936 Zutphen, vermoord 22 oktober 1942 Auschwitz, 6 jaar).

Joseph was de jongste zoon uit een gezin van elf kinderen en geboren in Zutphen. Zijn ouders, Joseph Weijel en Carolina Zilversmit, trouwden in 1869 en vestigden een slagerij aan de Barlheze 44. Zijn vader Joseph was geboren in Zutphen, zijn moeder Carolina kwam uit Dalen in Drenthe.

Josephs vader overleed in 1919 op 78-jarige leeftijd, inmiddels 49 jaar getrouwd met Carolina. Zij plaatste een advertentie in het Nieuw Israëlitisch weekblad. Carolina overleed vijf jaar later in 1924 en werd begraven op de Joodse begraafplaats in Zutphen. Op haar graf staat de volgende tekst (vertaald uit het Hebreeuws) *Hier rust een flinke vrouw, die al haar dagen gerechtigheid najaaagde. Dit is mevrouw Gella, dochter van Dov, weduwe van Joseef, zoon van Ja'akov Weijel. Directrice van de Chevra Kadiesja (Het Heilige Genootschap dat de begrafenis verzorgt) "Gemiloet Chassadiem" (Het bewijzen van liefdadigheid) en de naam van haar moeder Mindele. Zij ging naar haar eeuwigheid op dinsdag 27 Tammoez van het jaar 5684. T.N. T.S.B.H.*

De slagerij werd voortgezet door de vrijgezelle zoon Levi, mogelijk samen met de oudste broer Jacob. Levi bleef in de Barlheze 44 wonen, samen met zijn eveneens niet getrouwde zussen Else, Kaatje en Johanna.

Grafsteen van Carolina Weijel - Zilversmit

Joseph trouwde in 1928 met Elisabeth Meijers en zij kregen samen drie kinderen. Het gezin vestigde zich op de Jan Steenstraat 15. Dit was dicht bij zijn oudere broer Abraham, die aan de Rembrandtstraat woonde. Joseph is net als zijn vader en broers Abraham, Levi, en Jacob veehandelaar en slager. Daarmee traden zij in de traditie van hun opa, Jacob Weijel. Zijn oudere broer Bernard was de enige van de zoons die buiten Zutphen ging wonen. Hij vestigde zich in Zwolle als handelaar in lomp en metalen. Zijn zus Mina verliet Zutphen en ging naar Dinxperlo waar zij, toen zij 49 was, trouwde met Leeman Heilbron.

Elisabeth komt uit een gezin van acht kinderen waarvan er twee als baby overleden. Ze groeide op met vijf boers. Haar vader, Izaak Meijers geboren in Borculo, was koopman en getrouwd met Johanna de Winter uit Oss. Elisabeths broers Jacob en Emiel woonden in Doetinchem en overleefden net als zij, de oorlog niet. De andere broers, Abraham, Leopold en Michel deden dat wel. De zoon van Jacob, genaamd Rudy, overleefde de oorlog ook en werd opgenomen in het gezin van Elisabeths jongste broer Michel.

Rudy Meijers en zijn neven Leo en Jaap kregen in december 2020, als nabestaanden, het servies dat de familie van hun oom Emiel aan de burens gaf voordat zij in de onderduik gingen. Hierover publiceerde het Noord Hollands Dagblad op 15 december 2020.

Dit verhaal is geschreven door Martine & Jan Hodes

Duitse vluchtelingen

Het verhaal van ambtenaar Flaming en vader en zoon Gies

In onze zoektocht kwamen we regelmatig Duitse achternamen tegen. Het bleek vaak te gaan om Duits-Joodse vluchtelingen. Hoeveel mensen vanuit Duitsland naar Nederland waren gevlucht is niet precies bekend. Naar schatting waren dat tussen 1933 en 1939 zo'n 27.000 Joodse vluchtelingen. Het was vanaf 1933 landelijk beleid in Nederland om alle Joodse vluchtelingen die de grens overkwamen te registreren. Zodra Nederland was bezet en onderdeel was van het Derde Rijk, was het niet meer mogelijk Nederland binnen te komen. Natuurlijk gingen de smokkelroutes voor individuele vluchtelingen dan nog wel door. De vluchtroutes wijzigden dan wel, omdat in Nederland dezelfde regels golden als in Duitsland. Het had dus alleen zin om via Zwitserland of het niet bezette deel van Frankrijk en Spanje naar Engeland of de Verenigde Staten te ontkomen.

Vanaf 1933 werden er nog overal langs de Duits-Nederlandse grens mensen gesmokkeld. Dat waren niet alleen Joden, maar ook socialisten en communisten, die in Duitsland toen ook werden opgepakt. Verschillende organisaties zoals de SDAP, de communisten, streng-christelijke kerkgemeenschappen en het Joods Vluchtelingen Comité hielpen daarbij. Het lot van de vluchtelingen hing af van de locatie van de grensovergang. In Winterswijk werd bijvoorbeeld veel strenger gecontroleerd dan in Dinxperlo en Aalten. Vluchtelingen die via Dinxperlo/Aalten de grens over werden gesmokkeld (ook na 9 november 1938) kwamen naar Zutphen via de oude handelsroute (een oud boerenkarrespoor) Bocholt-Dinxperlo-Aalten-Halle-Vorden-Zutphen, die niet op de Duitse stafkaarten stond. Het was (in de illegaliteit) bekend dat de vluchtelingen in Zutphen na 14 dagen een verblijfsvergunning konden krijgen. Hiervan was in ieder geval burgemeester Dijckmeester op de hoogte. Veel vluchtelingen reisden dus om twee redenen via Zutphen - de oude handelsroute en de verblijfsvergunning - om vandaaruit met een vals persoonsbewijs gewoon met de trein door te reizen naar Amsterdam of Rotterdam. Van daaruit konden ze dan weer door naar Engeland of de Verenigde Staten.

We stuiten op het verhaal van ambtenaar Gerrit Johannes Flaming. Hij werkte in Zutphen samen met de heer Frederik Carel Gies en zijn zoon die in de Albert Cuypstraat woonden. Ver voor de oorlog had vader Gies al contacten over de grens, met name in Duitsland. Hij was in Zutphen een bekend gemeenteraadslid voor de SDAP. De contacten in Duitsland kwamen voort uit de kring van internationale relaties van de SDAP en de toenmalige vakbond.

De vluchtelingen die via hem naar Zutphen gingen, werden in contact gebracht met zijn zoon. Zoon Gies was destijds juridisch adviseur van de Vakbond.

De heer Flaming was hoofd afdeling bevolking bij de gemeente Zutphen. Via hem zorgde vader Gies voor een 'oplossing' om vluchtelingen een legaal bewijs te geven om door Nederland verder te reizen naar een vluchtadres of naar vervoer richting Engeland en de Verenigde Staten.

Vermoedelijk heeft zoon Gies de persoonsbewijzen aan de heer Flaming afgeleverd. Die schreef vervolgens de desbetreffende vluchtelingen in het bevolkingsregister van Zutphen. Na ongeveer 14 dagen werden de mensen weer 'ambtshalve uitgeschreven' uit de gemeente Zutphen. Dat kon natuurlijk alleen op basis van de voorafgaande formele inschrijving in Zutphen. Die 14 dagen waren een vermoedelijk wettelijke termijn die men zodoende in Nederland woonachtig was geweest. Met het uitschrijvingsbewijs kon men uiteindelijk doorreizen naar bijvoorbeeld Rotterdam om daar de boot te nemen naar de Verenigde Staten. Dat men een Duits paspoort had, maakte in Rotterdam dan niet uit. Een bewijs van uitschrijving van de gemeente Zutphen was voldoende.

In zijn boek 'Bist du ein Jude' (p.43/44) schrijft kleinzoon Frits Gies ook over deze samenwerking: "Voor hen die zich in Amsterdam wilden vestigen werd bij inschrijving in het register aldaar dan geen verdere vragen gesteld naar het land van herkomst. Men kwam uit Zutphen en dat was voldoende om ingeschreven te worden in Amsterdam. Mensen die rechtstreeks als vluchteling uit Duitsland arriveerden liepen het risico per 'Koninklijke' boodschapper, de Marechaussee, weer over de grens gezet te worden. De gevolgen lieten zich dan raden." Het aantal vluchtelingen dat zo via Zutphen heeft gereisd, schat kleinzoon Frits Gies op 'een paar honderd'. Het is niet bekend of er nog meerdere personen bij de gemeente betrokken zijn geweest. Vanwege de veiligheid, zou dat ook niet voor de hand liggen.

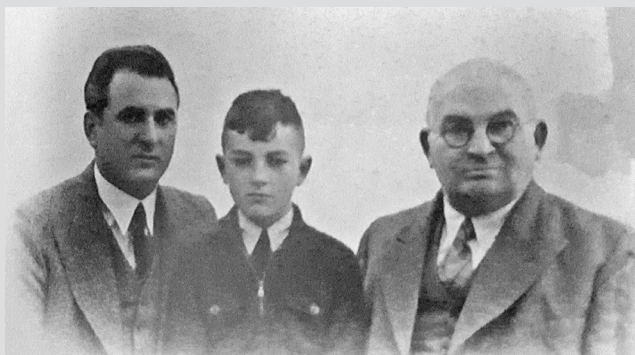

Ambtenaar Flaming bij de ingang van de 'witte vleugel', rond 1955

Een paar maanden na de inval van de Duitsers in Nederland, stopte in mei 1940 deze vluchtroute. Het gevaar werd te groot. Vader Gies moest onderduiken in Den Haag en er waren ook in Zutphen steeds meer mensen die van de route afwisten.

Na de oorlog werden er bij het gemeentebestuur vragen gesteld omtrent 'valsheid in geschrifte' en de heer Flameling verloor bijna zijn baan. Ook de kandidatuur van zoon Gies als raadslid in de gemeente voor de SDAP stond op het spel, omdat hij zou hebben aangezet tot 'valsheid in geschrifte'. Een van hen moest weg, waarna zoon Gies ervoor heeft gekozen zijn raadszetel te verlaten c.q. ter beschikking te stellen. Hierdoor kon de heer Flameling zijn baan behouden. Na de oorlog zijn er nog een aantal jaren telkens op 5 mei taarten afgeleverd op het adres van de heer Flameling. Ongetwijfeld van voormalige vluchtelingen.

Dit verhaal is opgetekend door Ernest Flameling in een interview met Frits Gies in 2012 en aangevuld met informatie van Jessie Jongejans n.a.v. de tentoonstelling 'Grensgevallen' in oktober 2009 in het Onderduikmuseum Aalten. Deze tentoonstelling ging over vluchtelingen die uit Duitsland de grens over kwamen.

Drie generaties Gies: Frederik Carel Gies met zijn zoon en kleinzoon Frits Gies (begin 1941)

Joodse jongeren in Zutphen: Irmgard Günzburger staat derde van links (augustus 1942)

*Werner en Irmgard in hun
kinderjaren (ca. 1932)*

Familie Günzburger - Rembrandtstraat 6-8

Siegfried Günzburger (geb. 5 oktober 1885 Emmendingen, Baden-Württemberg (Duitsland), vermoord 7 juli 1944 Auschwitz, 58 jaar), *Karoline (Lilly) Günzburger-Heß* (geb. 10 september 1899 Landau in der Pfalz, Rheinland Pfalz (Duitsland), vermoord 28 februari 1945 Stutthof, 45 jaar) en hun dochter *Irmgard Günzburger* (geb. 26 januari 1924 Mannheim (Duitsland), vermoord 28 februari 1945 Stutthof, 21 jaar) **Overlevende:** Zoon en broer **Werner Jonas Günzburger** (geb. 1 januari 1922 Landau, ovl. 18 maart 1996, Largo (Florida, Verenigde Staten), 74 jaar)

**“Ich gebe keinem Deutschen die Hand, der vor 1930 geboren ist.
Woher soll ich wissen ob er nicht mit der Ermordung meiner Eltern
und meiner Schwester was zu tun hatte.” (1)**

Mijn naam is Esther Bánki en ik woon in het huis Rembrandtstraat 8 en heb mij in de geschiedenis van het huis verdiept. Ik heb geprobeerd meer te weten te komen over de familie Günzburger, die er tussen november 1940 en oktober 1942 woonde. Waar kwamen ze vandaan en wat was hun achtergrond? Via de Stolpersteine die bij het oorspronkelijke woonhuis van de Günzburgers in Landau in der Pfalz liggen, kwam ik te weten dat hun zoon Werner in 1938 naar Amerika was gevlucht. Door Janette Katz-Gomori, de achternicht van Werners echtgenote, kwam ik meer te weten over hun geschiedenis.

Tot april 1939 woont het gezin Günzburger in de Ludowicistraße 15, Landau in der Pfalz. (2) Siegfried Günzburger is handelaar in ruwe tabak en richt hiervoor in 1922 een handelsmaatschappij op. Het bedrijf is gevestigd in de Ostbahnstraße 9 te Landau. Siegfried Günzburger is luitenant in het Duitse leger in de Eerste Wereldoorlog en wordt na afloop onderscheiden met het IJzeren Kruis voor zijn verdiensten. Hij is lid van de Reichsbund jüdischer Frontsoldaten en sinds oktober 1936 voorzitter van plaatselijke afdeling Landau. In januari 1939 wordt deze afdeling opgeheven.(3)

Wanneer dochter Irmgard nog in Landau woont, bezoekt ze de Städtische Höhere Töchterchule (nu: Max-Slevogt-Gymnasiums/MSG) in Landau). Dit was een meisjesschool voor zowel protestantse als Joodse meisjes. Ondanks het verbod kregen 25 Joodse meisjes hier tot 9 november 1938 les.(4) Als de nazi's systematisch het leven van de Joden in Duitsland onmogelijk maken, komt de gedachte op te

emigreren. Een verre verwant van Karoline Günzburger in Amerika wordt gevraagd borg te staan voor de familie. Hij is bereid voor slechts één familielid borg te staan. Besloten wordt dat Werner zou gaan.(5) Op 24 juni 1938, 16 jaar oud, arriveert Werner in New York. In 1941, meldt hij zich bij de Amerikaanse luchtmacht aan en wordt snel tot Staf Sergeant bevorderd. Hij is marconist aan boord van een bommenwerper.(6) In juni 1944 wordt zijn vliegtuig bij een bombardement op een van de stations van Budapest, aangeschoten. Werner weet zich te redden met zijn parachute, maar wordt gearresteerd door de Hongaarse politie. Hij wordt overgedragen aan de Duitsers en verblijft in verschillende Duitse krijgsgevangenenkampen.(7)

Na de bevrijding keert hij kort naar Amerika terug om snel daarna uitgezonden te worden naar Duitsland om daar nazi's op te sporen. Hij werkt voor het American Army Office for Censorship. Daar ontmoet hij zijn toekomstige echtgenote Charlotte Wolff. Ze trouwen in New York en starten een nieuw leven. Hij maakt carrière in het bankwezen. Ze wonen in New York, Louisville, Kentucky en San Francisco. Ze doen veel aan liefdadigheid. In 1987 bezoeken zij Landau.(8)

Na de Kristallnacht, op 11 november 1938, wordt Siegfried opgepakt en in Dachau gevangen gezet. Zijn vrouw Karoline wordt diezelfde dag uit haar huis gehaald en naakt naar het station gedreven. (9) Siegfried wordt na enkele weken weer vrijgelaten. Langer in Duitsland blijven is geen optie meer.

Op 15 april 1939 vlucht Siegfried samen met zijn vrouw en dochter naar Nederland. De bedoeling is om vanuit Rotterdam door te reizen naar Amerika, waar zijn zoon Werner een jaar eerder is aangekomen. Van gerespecteerde Duitse burgers worden zij Duitse vluchtelingen in Nederland, zonder status, geld en toekomst. Ze verblijven in het vluchtelingenkamp van de Holland-Amerika Lijn (HAL) te Rotterdam. Irmgard verblijft er nog als haar ouders al op kamers in Rotterdam wonen, onder andere in de Pluimhoefstraat 2 en in de Mathernessenlaan 320 te Rotterdam. (10) Op 9 september 1940 moeten alle Joodse vluchtelingen Rotterdam verlaten.

De familie Günzburger komt via bemiddeling van het Comité voor Joodse Vluchtelingen in Zutphen terecht. Ze wonen ruim twee jaar in de Rembrandtstraat, waar ze twee gemeubileerde kamers met keuken huren voor dertig gulden. (11) Financiële steun ontvangen ze van het Joodse Comité. Irmgard gaat zelfs een opleiding doen. In de Zutphense Courant van 19 juli 1941 wordt haar naam genoemd. Zij is bevorderd naar de tweede klas van de opleiding thuisnaaisters aan de 'vakschool voor meisjes' te Zutphen. Ook slaagde ze voor het getuigschrift 'patroontekenen- en knippen' van de coupeuse cursus. Al in Rotterdam blijkt ze belangstelling te hebben in deze richting. In het archief van de Stichting Duitse

oorlogskinderen in Nederland (Dokin) is correspondentie te vinden tussen Siegfried en het ministerie over de plaatsing van Irmgard als leerlinge bij het dameshoeden atelier “Maison Annie” te Rotterdam. Of zij hier daadwerkelijk geweest is, is onbekend.(12)

Begin oktober 1942 worden de Günzburgers naar doorgangskamp Westerbork gebracht. Op 18 januari 1944 zijn ze op transport naar Theresienstadt gezet om uiteindelijk in Auschwitz terecht te komen. Terwijl Werner krijgsgevangene in Polen is, wordt zijn vader op 7 juli 1944 in Auschwitz vermoord. Zijn moeder en zus worden intussen overgebracht naar KZ Stutthof waar ze op 28 februari 1945 eveneens worden vermoord.(13)

Dit verhaal is geschreven door Esther Bánki

Siegfried en Karoline (Lilly) Günzburger

Verloofd: 3513
JULIA TEN BRINK
 en
ABRAHAM WEIJEL JZN.
 Denekamp, שבת הנוכה תרע"ה
 Zutphen, 19 Dec. 1914.
 Balhêze 44.

Verlovingsadvertentie (1914) van Abraham Weijel en Julia ten Brink

Weijel, Adolphine Elske 18 NOV. 1942 Wbk.
 Zutphen, Rembrandtstr. 10 mit Birkana
 7.4.23 op 18-1-43 bief
 ontvangen van T. de Jong
 Marschpoortstr. 15.
 Zutphen.
 In. 24-11-42
 - 24-11-42 18.5.84

Registratiekaart Westerboek van Adolphine Elske Weijel

Familie Weijel - Rembrandtstraat 10

Abraham Weijel (geb. 18 mei 1884 Zutphen, vermoord 27 november 1942 Auschwitz, 58 jaar), *Julia Weijel-ten Brink* (geb. 11 januari 1893 Denekamp, vermoord 27 november 1942 Auschwitz, 49 jaar) en hun dochters *Carolina Weijel* (geb. 9 juni 1917 Zutphen, vermoord 27 november 1942 Auschwitz, 25 jaar) en *Adolphine Elske Weijel* (geb. 7 april 1923 Zutphen, vermoord 31 januari 1943 Auschwitz, 19 jaar)

Abraham Weijel is veehandelaar. Hij groeit op in de Barlheze te Zutphen waar zijn ouders Joseph Weijel en Carolina Zilversmit een slagerij hebben. Later wordt de slagerij voortgezet door een broer en drie zussen. Abraham trouwt in 1916 met Julia ten Brink uit Denekamp (Twente). Zij is een dochter van Samuel ten Brink (koopman) en Minna van der Walde. Julia komt uit een gezin van elf kinderen, waarvan er enkelen jong overlijden. Voor haar huwelijk werkt ze enkele jaren in het Duitse Norden als dienstbode.(1) Na hun huwelijk wonen ze in de Laarstraat 53 te Zutphen.

Ze krijgen samen drie dochters. Carolina wordt geboren in 1917, een jaar later wordt Wilhelmina geboren. Wilhelmina overlijdt slechts 9 jaar oud in 1927 te Utrecht. Onduidelijk is waaraan. Ze wordt begraven op de Joodse begraafplaats in Zutphen. (2) Het graf is er nog steeds. In 1923 wordt Adolphine Elske geboren.

In 1933 of 1934 verhuizen ze naar de Rembrandtstraat 18. Dit huis is dan net gebouwd. In 1940 verhuizen ze naar de Rembrandtstraat 10. Zij worden dan de directe burens van Rembrandtstraat 6 (nu Rembrandtstraat 8), waar de familie Günzburger woont. Dochter Elske Weijel en Imgard Günzburger zijn bijna even oud en zijn wellicht bevriend.

Het hele gezin komt op 18 november 1942 in kamp Westerbork aan. Ze worden op 24 november op transport gesteld naar het concentratiekamp Auschwitz. Abraham, Julia en Carolina worden meteen na aankomst in Auschwitz vermoord. Op dezelfde dag worden zijn broer Jacob, diens vrouw Aaltje en hun dochter Carolina, zijn ongetrouwde broer Levi en ongetrouwde zussen Elske en Johanna vermoord. Adolphine Elske zal er nog twee maanden leven.

Vanuit Auschwitz-Birkenau stuurt Adolphine nog een brief aan haar werkgever Teunis Vergeer, Marspoortstraat 15 in Zutphen.(3) Op 18 februari 1943 wordt de brief ontvangen.(4) Teunis (Ton) Vergeer (1882-1944) was getrouwd met een Joodse vrouw. Hij stuurde levensmiddelen naar Westerbork en liet mensen onderduiken. Adolphine Elske zal hiervan hebben geweten en hem daarom hebben benaderd.(5)

Ook zou ze nog vanuit Westerbork een Ansichtkaart hebben gestuurd aan de zus van Joke Withuis uit de Ruysdaelstraat. Zij was een collega van Adolphine bij Vergeer en liep altijd met haar van en naar het werk. Helaas is deze kaart niet meer te traceren. (6)

Een dochter van de zus van Julia (Sophie ten Brink) overleefde de oorlog. Een broer van Julia, Herman, en een zus, Hendrina, waren ondergedoken en overleefden de oorlog.

Een voormalig bewoonster van Rembrandtstraat 10, mevrouw Oskamp Azink, neemt het initiatief om gedenkstenen ('Stolpersteine') voor dit gezin te plaatsen. Deze zijn op 2 april 2014 voor de woning geplaatst.

Dit verhaal is geschreven door Esther Bánki

Sophia Noach & Herman Mozes

Rembrandtstraat 12

Overlevenden: Sophia Noach (geb. 17 december 1906 Zutphen, ovl. 10 juli 1965 Zwolle), *Herman Mozes* (geb. 15 juli 1913 Zutphen, ovl. 12 april 1985 Zutphen)

Sophia Noach, die ook wel ‘Fie’ of ‘Fietje’ werd genoemd, woonde aan de Rembrandtstraat 12. Fietje Noach (1906-1965) was onderwijzeres. *“Een echte schooljuffrouw van de oude stempel”*, schreef haar nicht Miriam Vaz Diaz een paar jaar geleden op haar familieblog. *“Een wit kanten bloes met een hoge boord, waarop een zilveren speld prijkte. Daaronder een donkere rok en stevige schoenen.”*

Sophia was geboren in Zutphen, de dochter van Israël Abram Noach (1881), koopman, en Betje Noach (1883). Ze had een iets oudere broer (Simon), die in 1937 is gestorven, en een jongere zus, Wilhelmina (‘Willy’), die de oorlog ook heeft overleefd. Haar ouders werden opgepakt in Arnhem en in 1943 in Auschwitz vermoord.

In 1929 werd Fietje Noach onderwijzeres, eerst als invaller, later werd ze vaste kracht op de school in De Hoven. Begin november 1940 werden Joodse ambtenaren en onderwijzers ontslagen. Vervolgens werkte ze vanaf september 1941 als tijdelijk onderwijzeres op de Joodsche School. In 1942 kwam Fietje wonen in de Rembrandtstraat 12. Niet duidelijk is of Herman Mozes daar toen ook nog woonde. Ze woonde daar in bij onderwijzer Hindrik Arwert en zijn echtgenote.

Vanaf dat adres is Fiet, waarschijnlijk op een avond, om niet op te vallen, eind augustus 1942 naar de Oude Wand 94 gelopen. Dat was haar onderduikadres. Zij was de tiende onderduiker bij de familie Van der Vegte, die daar een drukkerij had. De negen andere onderduikers waren leden van twee gezinnen Krukziener uit Zutphen. Eén van hun onderduikers was Leo Krukziener. Hij heeft zijn herinneringen beschreven in het boek *Licht en Schaduw*. Daarin schrijft hij “dat werd gezegd” dat onderduikgever Herm Jan van der Vegte, een hartstochtelijk sociaal-democraat, alle Joodse onderwijzers een onderduikadres had aangeboden. Maar dat alleen Fietje Noach de sprong waagde.

Haar verdwijning viel op. De Joodse handelsreiziger Herman Snatager, die zijn ondergedoken broer Eduard in brieven op de hoogte hield van het wel en wee van Joods Zutphen, noemde Fietje begin januari 1943 als één van de mensen die opeens weg is.

Leo Krukziener beschreef in zijn boek de eerste ervaring van de tien onderduikers zo: *“We keken verbijsterd de kamer rond, niet wetend waar te kijken en we zaten er alsof we in shocktoestand verkeerden, zonder een woord te zeggen.”*

Ze zaten 956 dagen met elkaar opgescheept in een nauwe ruimte. Ze zaten in angst over wat er zou gebeuren. In onzekerheid hoe lang ze daar zouden blijven. De taken waren tussen de onderduikers strak verdeeld. Fietje gaf de kinderen Krukziener les en hoefde niet te helpen bij eten koken. Dat kon ze volgens Leo ook niet. Ze werd door twee andere onderduikers voortdurend gepest omdat ze lesbisch zou zijn. Fiets hartsvriendin, mevrouw Meijerink, was ook een bekende van de familie Van der Vegte. Zij hielp met levensmiddelen en kwam regelmatig bij Fietje op bezoek. *“Ze reed een motor waarmee ze door de straten van de stad scheurde”*, schreef Leo Krukziener.

Op 8 april werden ze bevrijd. Fietje gaf als haar nieuwe adres Zaadmarkt 99. Op 4 mei 1945 vroeg ze in een brief aan de burgemeester om haar oude functie terug te krijgen. Ze had, schreef ze, nu geen inkomen. Maar ze had wel schulden, namelijk de kosten van levensonderhoud die haar onderduikgevers op zich hadden genomen. Ze wilde die schulden aflossen.

De gemeente gaf haar per 16 april haar oude functie terug. Ze werd opnieuw lerares, nu aan school F, de David Evekinkschool. Daar is nog een foto van: klas 2, 1947.

Volgens Miriam Vaz Dias keerde Fietje het Jodendom later de rug toe en liet ze zich dopen.

Ze is in 1965 overleden.

Sophia Noach

Herman Mozes woonde aan de Rembrandtstraat 12. Hij was een geboren en getogen Zutphenees. Zijn vader had een winkel aan de Nieuwstad 10, de Nieuwe Bazar (galanterieën, porselein, lederwaren) geheten. Hij was tevens makelaar in onroerend goed. Herman was de jongste zoon, geboren in 1913 en had twee broers en twee zussen.

Herman was een jonge man met ambitie. Op zijn 19^e verkreeg hij, tegen betaling van 2,50 gulden, een paspoort. Het bezit van een paspoort was in die tijd verre van gebruikelijk. De meeste mensen kwamen misschien wel eens buiten hun stad, in de regio, op familiebezoek, maar niet in het buitenland. Bij zijn aanvraag staan zijn uiterlijke kenmerken: zwart haar, bruine ogen, ovaal gezicht. Als zijn beroep noteerde de ambtenaar: handelsreiziger.

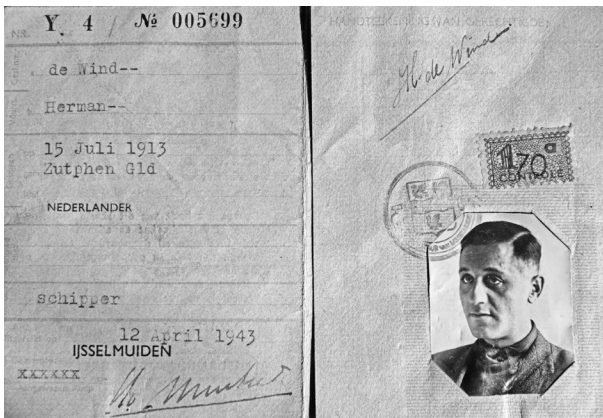

Herman Mozes

Hij woonde eerst aan de Rembrandtstraat 13, later op nummer 12. Ten tijde van die verhuizing was Nederland al bezet. Herman Mozes wilde na de oorlog tegenover zijn familie niet praten over wat hem tijdens de bezetting was overkomen. Het was te traumatisch geweest. Op basis van een document dat onlangs in het bezit is gekomen van zijn dochter Carla is hier, met haar toestemming, wel een beeld te schetsen van die jaren.

In de loop van 1941 en 1942 nam de bezetter steeds meer maatregelen om de Joodse bevolking te isoleren en te vernietigen. Joden werden uit hun bedrijf gezet, mochten niet meer reizen en werden ook op andere manieren brodeloos gemaakt. Dan kregen ze een oproep voor een werkkamp.

Herman Mozes moest zich in de zomer van 1942 melden in Kamp Schut, een werkkamp nabij Ede. De dwangarbeiders moesten sloten graven om de drainage van het land te verbeteren. Er waren 40 à 50 van deze kampen, vooral in Oost-Nederland. Op 2 en 3 oktober 1942 overvielen de Duitsers al deze kampen. De arbeiders uit Ede werden via Arnhem doorgestuurd naar kamp Westerbork. Daar heeft hij ruim een week gezeten. Toen is hij gevlucht. Hoe, dat is onbekend.

Het persoonsbewijs met de valse naam Herman de Wind en als beroep schipper dat Herman Mozes in de oorlog gebruikte (1943)

Hij werd gepakt, ontsnapte opnieuw en kreeg in Dalfsen een onderduikplaats. Daar zat hij samen met zes andere Joodse onderduikers. In maart 1943 deed de politie een inval. Zeer waarschijnlijk was verraad in het spel. Zes Joodse onderduikers werden gepakt en later vermoord in concentratiekampen. Boer Albert Huisman die hen onderduik had gegeven kreeg een jaar straf in Kamp Vught. Herman was de zevende onderduiker. Hij werd niet ontdekt. Hij kreeg een nieuw persoonsbewijs, zonder de J erop gestempeld. Zijn naam was nu: Herman de Wind. Hij kwam vervolgens in Rouveen terecht, een dorp bij Staphorst. De beklemming van zijn onderkomen daar moet hem tot wanhoop hebben gedreven en in de laatste negen maanden van de oorlog heeft hij gezworven.

In juni 1945 was hij terug in Zutphen. Behalve een zus in Amsterdam, die getrouwd was met een niet-Joodse man, en haar gezin en een neef in Voorst, die ook uit Westerbork had weten te vluchten, was zijn hele familie uitgemeord.

Herman Mozes pakte de draad weer op. Eerst als grossier vanuit een paar gehuurde kamers in het pand van de Joodse gemeente in de Halterstraat 22, bekend als de Hof van Flodorf. Later met een leerhandel in de winkel aan de Nieuwstad 10. In 1946 trouwde hij met Miep Brussen en samen kregen ze drie kinderen: Judith, die in Zutphen bleef wonen en na haar pensioen kassier werd bij de fluisterboten, Carla en Daan. Later verkocht Herman de zaak.

Herman Mozes stierf in 1985.

Dit verhaal is geschreven door Menno Tamminga

ADVERTENTIE.

Met blijdschap geven wij kennis
van de geboorte van onze Dochter

REGINA.

A. HEILBRON.

R. HEILBRON—

NATHANS.

Zutphen, 29 Juli 1940.

Rembrandtstraat 12.

Tijdelijk adres Ziekenhuis Coe-
hoornsingel.

Geboorte advertentie dochter Regina met adres nr. 12

Familie Heilbronn - Rembrandtstraat 13

Alexander Heilbronn (geb. 10 juli 1899 Lochem, vermoord 31 januari 1943 Auschwitz, 43 jaar), *Rika Heilbronn-Nathans* (geb. 23 februari 1911 Arnhem, vermoord Auschwitz 12 oktober 1942, 31 jaar) en hun dochter *Regina Heilbronn* (geb. 29 juli 1940, vermoord Auschwitz 12 oktober 1942, 2 jaar)

Lochem, de geboorteplaats van Alexander Heilbronn, is het beginpunt van de zoektocht naar meer informatie. Bellen met de synagoge in Lochem levert helaas niets op: “Nee, mevrouw, we hebben geen informatie meer over de Joodse gezinnen uit Lochem. Tijdens de oorlog is de hele synagoge verwoest.”

We komen ook in contact met Mirjam Schwarz uit Winterswijk. Haar tante Sophie, een zus van Alexander, was getrouwd met de heer Menco uit Winterswijk. Ze heeft onderzoek gedaan naar haar tante Sophie en hun dochters, maar hierbij kwam geen informatie over Alexander naar boven.

Alexander groeit op in Lochem. Zijn ouders waren Simon Heilbronn en Bertha Cussel. Moeder Bertha kwam uit het Duitse Anholt, vlak over de grens bij Gendringen. Vader Simon kwam uit een groot gezin in Dinxperlo, waar de meeste familieleden - en hijzelf ook - veehandelaar waren. Alexander was de jongste van vier kinderen. Zijn oudere zus Sophie en zijn broers Salomon en Isidor zijn allemaal geboren in Anholt. In april 1895 vestigt het hele gezin zich in Lochem. Eerst aan de Dr. Rivestraat 21, later aan de Markt 17. In september 1913 vertrekt Alexander naar Rees in Duitsland, over de grens bij Dinxperlo. Wat hij daar is gaan doen is verder niet bekend, maar hij schrijft zich dan uit in Lochem en komt daar in augustus 1914 weer terug.

Op 34-jarige leeftijd trouwt Alexander op 21 maart 1934 met de Arnhemse Rika Nathans. Rika is de dochter van koopman Sander Nathans en Regina de Jongh en zus van Maurits. Haar vader is weduwnaar en had al twee kinderen uit zijn eerste huwelijk met Leentje Levie. Zij overlijdt in 1907 op 33-jarige leeftijd. Hun oudste dochter Jetje Nathans, overleeft de oorlog en overlijdt in 1974. Ook hun zoon Marcus Nathans overleeft de oorlog.

Na hun huwelijk vestigen Alexander en Rika zich aan de Rembrandtstraat 13. Vanuit dat adres - dichtbij de weilanden waar zijn vee kan lopen - doet hij zijn werk als veehandelaar. Zo plaatst hij in 1935 en in 1936 de volgende advertenties in de Zutphense Courant:

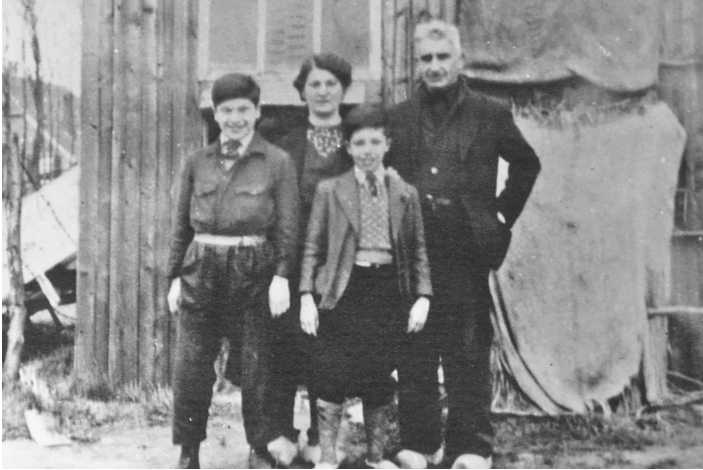
**Beste drachtige
KOEIEN EN VAARZEN
TE KOOP OF TE RUILEN
bij ALEX HEILBRON,
Rembrandstr. 13, Zutphen.**

**Beste DRAGENDE VAARZEN
en KOEIEN TE KOOP
of TE RUIL, waaronder ook vol-
bloed met beste melklijsten bij
A. HEILBRON, Rembrandtstr. 13
Zutphen.**

Uit het adresboek van december 1938 blijkt dat ook Lies Windmuller op dit adres is ingeschreven. Voor haar werk als telefoniste, moest ze in Arnhem zijn. Vandaar dat ze even tijdelijk bij Alexander en Rika inwoonde. Waarschijnlijk kwam ze bij hen terecht via Jet Nathans, de halfzus van Rika, die net als Lies ook in Winterswijk woonde.

Vol trots kondigen Alexander en Rika op 29 juli 1940 in de Zutphense Courant de geboorte van hun dochtertje Regina aan. Waarschijnlijk is zij vernoemd naar haar oma Regina, de moeder van Rika. De naam Heilbron in plaats van Heilbronn wordt gebruikt en het adres staat op Rembrandtstraat 12. Rond 1940 is het gezin naar nummer 12 verhuisd. Vanaf dat adres wordt het hele gezin in oktober 1942 weggevoerd naar Westerbork.

Dit verhaal is geschreven door Corinne Abbas

Familie Kruziener (v.l.n.r. Nico, Nanny, Bram en Max), 8 mei 1945

Familie Krukziener - Rembrandtstraat 22

Jane Krukziener-de Groot (geb. 14 oktober 1866 Almelo, vermoord 14 mei 1943 Sobibor, 76 jaar) **Overlevenden: Emanuel Krukziener** (geb. 2 augustus 1902, Oldenzaal, ovl. 8 mei 1967 Zutphen), **Marianne Krukziener-Gezang** (geb. 29 februari 1908 Amsterdam, ovl. 29 december 2002 Zutphen) en hun kinderen **Nico** (geb. 10 september 1932 Zutphen, ovl. 30 september 2009 Deventer) en **Bram** (geb. 28 november 1933, Zutphen, ovl. 25 november 2017 Breda)

Aan de Rembrandtstraat 22 woonde de familie van Emanuel Krukziener. Ze waren met z'n vieren: vader Emanuel (1902, Oldenzaal), die in familiekring ook wel 'Max' werd genoemd. Moeder Marianne Krukziener-Gezang (1908, Amsterdam), die ook wel 'Nanny' werd genoemd. En hun kinderen Nicolai (1932, Zutphen), ook wel Nico genoemd, en Bram (1933, Zutphen).

Op dat adres woonde ook de moeder van Max: Jane Krukziener-de Groot. Zij was weduwe van Meyer Aron Krukziener en ging tijdens de bezetting naar haar zus in Hengelo. Samen kwamen ze in april 1943 in kamp Vught terecht. Vandaar gingen ze naar Westerbork en toen op transport. Ze stierf op 14 mei 1943 in Sobibor.

De familie heette officieel Cutzien, maar ze noemden zich Krukziener. Bij zijn huwelijk gaf Emanuel als beroep op: fabrikant. Hij was, evenals verschillende familieleden, pettenfabrikant. De Krukzieners kwamen uit Twente. Toen de lonen daar begonnen te stijgen onder invloed van de snelle industrialisatie en arbeidskrachten schaarser werden, kwamen ze in Zutphen terecht. Petten waren in de eerste helft van de vorige eeuw gebruiksvoorwerpen. Elke arbeider en elke boer droeg ze. De fabrikanten concurreerden met elkaar op de prijs van de pet. Lage lonen waren lage kosten. Vandaar hun overstap naar Zutphen, een stad waar de industrialisatie aan voorbij leek te gaan.

In de loop van 1942 isoleerde de Duitse bezetter de Joodse gemeenschap steeds verder. Joodse ondernemers moesten hun zaak voor een habbekrats verkopen. In het najaar werd de situatie nog meer gespannen met razzia's en oproepen voor Westerbork. In oktober 1942 kreeg het gezin van Emanuel eerst onderdak bij Henrik Kiezebrink, een belastingambtenaar die toen in Barlheze woonde, maar na de oorlog hun overbuurman zou worden op nummer 23.

Herman Snatager noemt hun plotselinge verdwijnen ook in één van zijn brieven waarin hij zijn ondergedoken broer Eduard op de hoogte hield van wat er gebeurde in Joods Zutphen.

Al snel vond het gezin Krukziener via verzetsman Frederik Bouman onderduik bij Kobus en Sipke de Swart aan de Hobbemakade 43. De Swart werkte als machinist bij de Nederlandse Spoorwegen. Hij ging later ook in het verzet. Bouman regelde de bonkaarten die onmisbaar waren om voedsel te kopen. Op dit adres woonden de Krukzieners bijna twee jaar. In september 1944 dook De Swart onder in zijn eigen huis omdat de werknemers van de NS op last van de regering in Londen in staking gingen. Hij had de onderduikplek van de Krukzieners nodig. Met hulp van Bouman werden de vier Krukzieners door leden van het verzet los van elkaar op de fiets naar Roelof en Dina Voskamp in Harfsen overgebracht. Roelof Voskamp was leider van een verzetsgroep. Ze bleven daar een week of zes op de boerderij. Tot ook dat adres te gevaarlijk werd.

Via Voskamp, die ook in het verzet zat, kregen de Krukzieners onderdak bij de familie Kabbes, op een boerderij in Harfsen. Moeder Kabbes maakte bezwaar tegen hun komst, maar vader Frederik was resoluut: deze vluchtelingen bléven. Daar zaten ze van november 1944 tot de bevrijding. Hun omstandigheden wisselden. De hooiberg. Een hol in het bos. Later een kippenschuur.

Direct na hun bevrijding, op 8 mei 1945, maakte de familie een foto voor het kippenhok in 't Joppe. Nico had geen kleding meer en draagt hier een uniform van een Canadese soldaat. Deze foto ontvingen we via de zoon van Nico, Maxim Krukziener. Hij ging als kind meerdere malen naar deze schuilplekken. Zijn vader Nico vertelde dan dat hij soms de Duitsers over hun hoofden hoorde marcheren, terwijl zij in het hol zaten.

Na de oorlog vestigde het gezin zich opnieuw aan de Rembrandstraat 22. Krukziener bood verzetsman Bouman, de spil in hun overlevingsverhaal, later financiële compensatie aan. Bouman moet, zo valt te lezen in 'Dat doe je gewoon' van Peter Kooij en Bart Mendelson, daarop gezegd hebben: *"Daar moet je niet voor betalen. Dat is je leven."* Emanuel Krukziener nam uit dankbaarheid het initiatief om zijn onderduikgevers voor te dragen als Rechtvaardige onder de Volkeren. In 1983 verleende Yad Vashem de familie Bouman, de familie De Swart en de familie Kabbes deze onderscheiding.

Dit verhaal is geschreven door Menno Tamminga

Razzia's

Op initiatief van de Duitse bezetter wordt in februari 1941 de Joodse Raad in het leven geroepen, die via plaatselijke afdelingen de bevolking oproept om zich vrijwillig te melden om naar Polen te gaan. Elie Meijers vertelt hierover in zijn interview met de Shoah Foundation: *“We wisten niet wat we in Polen moesten gaan doen. Toen zei mijn oudere broer Herman, ga niet onderduiken, blijf toch lekker hier. Ik zei; nee jongen, het wordt gevaarlijk, zoek een onderduikadres, ik heb er een. Tot de laatste minuut heeft hij volgehouden, blijf maar hier, er gebeurt niks.”*

Niet lang na de oprichting van de Joodse Raad, wordt op 7 en 8 oktober 1941 in Gelderland de eerste grote Jodenrazzia gehouden. De Duitse Ordnungspolizei rijdt naar huizen van willekeurige Joodse mannen om ze op te pakken. Zo wilden ze Joden angst aanjagen en zorgen dat ze zich vogelvrij voelden. In Arnhem en veel plaatsen in de Achterhoek worden zeventig Joodse mannen uit hun huis gehaald en weggevoerd naar concentratiekamp Mauthausen in Oostenrijk. Zestig van deze zeventig mannen worden in diezelfde maand nog vermoord in Mauthausen. Acht hiervan kwamen uit Zutphen.

Een grote razzia in de regio wordt gehouden op 17 en 18 november 1942. Hierbij worden in Zutphen 78 Joden opgepakt. Vooral doelwit zijn mensen met een leeftijd om ook daadwerkelijk aan het werk gezet te worden in Duitsland. Dat is namelijk het verhaal dat de Duitsers vertellen: alle Joden worden opgepakt om verplicht te werk te worden gesteld in het oosten. Zij worden met de trein naar kamp Westerbork afgevoerd. Een groot deel van hen wordt in de maanden die volgen op transport gesteld naar Auschwitz, waar velen direct na aankomst worden vergast.

In de winter van 1942 en het voorjaar van 1943 ontkomen ook de ouden van dagen niet meer aan het transport naar Westerbork en daarna naar het oosten.

De Joden die dan nog in Gelderland zijn, moeten in april 1943 naar kamp Vught, om via Westerbork naar een vernietigingskamp gedeporteerd te worden.

In een telegram van 14 mei 1944 geeft de nazileiding aan verschillende politiekorpsen de opdracht: *‘[...] eener centrale aanhouding van alle in Nederland verblijvende personen die het kenmerk der zigeuners bezitten’*. Tijdens de razzia's van 16 mei 1944 worden in heel Nederland 578 mannen, vrouwen en kinderen opgepakt. Deze razzia's waren vooral gericht tegen de Sinti en Roma. Zij werden naar kamp Westerbork vervoerd. Meerdere NSB-burgemeesters, waaronder ook die van

Zutphen, hadden het telegram van 14 mei gebruikt om alle ‘asociale elementen’ uit hun gemeente te verwijderen.

Eén van de mensen die hieraan kon ontsnappen is de jonge Zoni Weisz. Hij woonde met zijn ouders in Zutphen, maar was op het moment van de razzia ondergedoken bij een tante in Vorden. Daar werd hij drie dagen later alsnog ontdekt. Hij zou samen met zijn tante en haar gezin naar Auschwitz-Birkenau worden gedeporteerd. Omdat op 19 april 1944 de met Zigeunertransport aangeduide deportatietrein met 245 Nederlandse Sinti en Roma al op weg was naar Auschwitz, werd besloten dat zij moesten worden overgebracht naar Assen. Het plan was dat ze daar bij zijn familie in de deportatietrein zouden worden gevoegd. Dankzij de hulp van een Nederlandse politieman die mogelijk deel uitmaakte van het verzet, lukte het Weisz met het gezin van zijn tante te ontsnappen in een andere trein, terwijl zijn familie werd gedeporteerd naar Auschwitz. Zijn vader werd vermoord in het concentratiekamp Mittelbau-Dora, zijn moeder, zusjes en broertje in Auschwitz-Birkenau. Weisz en zijn overgebleven familie verborgen zich in het bos en werden vervolgens bij boeren ondergebracht. Daarna bereikte hij zijn grootouders, waar hij bleef tot het einde van de oorlog. Zijn bijzondere verhaal heeft hij opgetekend in een boek dat in maart 2016 is uitgebracht.

Familie van Gelder - Teniersstraat 12

Bertha van Gelder-Jacob (geb. 20 december 1862 in Aldekerk (Duitsland), vermoord 14 mei 1943 Sobibor, 80 jaar), *Joseph Abraham van Gelder* (geb. 14 juni 1854 Zutphen, ovl. 13 oktober 1940 Zutphen), en hun dochter *Elisabeth* (geb. 26 december 1902 Zutphen, vermoord 11 juni 1943 Sobibor, 40 jaar), *Martha Lewitzky* (geb. 22 februari 1883 Jutroschin (Polen), vermoord 27 november 1942 Auschwitz, 59 jaar).

Eind oktober 1896 vestigt Bertha Jacob zich vanuit haar Duitse geboorteplaats Aldekerk in Zutphen. In augustus 1897 trouwt ze daar met Joseph Abraham van Gelder, die al zijn hele leven in Zutphen woont. Hij is veehandelaar en kan zijn vee in de weilanden vlakbij huis laten lopen. Oudste zoon Abraham Alfred overlijdt in 1897 vlak na zijn geboorte. Een jaar later worden ze de trotse ouders van dochter Suzanna, gevolgd door zoon Abraham Albert (1900) en twee jaar later wordt hun jongste dochter Elisabeth geboren.

Bertha van Gelder

In 1935 verlaat oudste dochter Suzanna het ouderlijk huis en gaat met haar echtgenoot in het Brabantse Oss wonen. Drie jaar later wordt in juni 1938 hun dochter Florence geboren. Van alle gebeurtenissen houdt ze een babyboek bij. Vlak voordat ze zelf wordt weggevoerd, geeft ze dit boek in bewaring bij haar buurvrouw. Die heeft het jarenlang in de familie bewaard en uiteindelijk aan het Stadsarchief in Oss gegeven, zodat het kan worden bewaard. In dit babyboek staan foto's van familiebezoeken uit juli 1939. Vanuit haar achtertuin in Zutphen heeft een trotse oma Bertha haar kleindochter op de arm en naast haar zit opa Joseph.

Ook zoon Abraham Albert verlaat Zutphen nadat hij is getrouwd. Hij gaat met zijn echtgenote in Haarlem wonen. Ze krijgen twee kinderen, Elly en Joseph, die dus ook ver bij opa en oma vandaan wonen.

Bertha en Joseph van Gelder met kleindochter Florence (juli 1939)

Elisabeth van Gelder

Jongste dochter Elisabeth vertrekt op haar 18e naar Avereest in Overijssel. Zij keert uiteindelijk weer terug naar Zutphen en woont bij haar ouders in. Zo staat ze in het adresboek van 1938 vermeld als ‘*mej. E. van Gelder, ass.post.*’. Dat van de post komen we ook weer tegen op de registratiekaart van Bertha uit Westerbork. Daar staat op vermeld : “*indruk: flink, kan goed met publiek omgaan, vakbekwaamheid: Post en Telegrafie en Telefonie, was gewend personeel leiding te geven.*”

Op 13 oktober 1940 overlijdt Joseph op 86-jarige leeftijd in Zutphen. Bertha wordt op haar 80e in 1943, samen met haar dochter Elisabeth opgepakt en weggevoerd naar Sobibor waar ze beiden zijn vermoord.

Als 9-jarige ziet Jan Bosboom (1933), die destijds aan de Albert Cuypstraat woont, hoe in de Teniersstraat een oude Joodse dame met de boevenwagen werd opgehaald. Diezelfde wagen werd gebruikt om gedetineerden te vervoeren van de gevangenis naar de rechtbank. Het was een soort geblindeerd voertuig, kon hij zich herinneren. De oude dame die hij heeft gezien is waarschijnlijk Bertha geweest.

Tussen juni 1940 en maart 1941 woont ook de Poolse Martha Lewitzky op dit adres. Zij is in april 1939 als Joodse vluchteling vanuit Berlijn-Charlottenburg naar Apeldoorn gekomen. In het vreemdelingenregister van 1939 staat vermeld dat ze huishoudster is en met een Duitse nationaliteit. Vanuit Apeldoorn komt ze in Zutphen wonen en vertrekt daarna weer richting Apeldoorn, waar zij is opgepakt.

Martha Lewitzky

Dit verhaal is geschreven door Corinne Abbas

Jonge broers Meijers in Hengelo, met v.l.n.r. Leo (1905), Louis (1894), Elie (1903) en Herman (1900)

*Aan den Jubilaris
op 15 December 1944*

*Al is het geen tijd om feest te vieren
We leven toch immers in oorlogstijd.
Toch willen we onze wenschen reiken
Aan U, op dit hedendaagsche feit!
U die Uw leven dikwijls klotterde,
Terwille van ons, wij voldeden dit goed,
Wij mogen het wel by name noemen
In 't nederlandsch heet dit: 'Keldermoed' !!
Hoe hebt U ons van huis gemaal Toeh,
Toen ons leven hing aan een tyden draad
We zullen dit niet gemakkelijk vergeeten,
Hoe ons leven ook verder vergaat.
En dan te weten wat steeds wier passende,
Het was niet gering, niet te onderschatten
Dikwijls was het u lang, u plus
Hoe U ons meeman Toen U moest duiken,
Van Uw woning naar de boeierij.
U zakte Toeh al Uw egoïsme
Ten behoeve van ons vrijwillig op zij!
Wij zijn en blijven U immer dankbaar.
Ditbeloven wij U plechtig op dezen dag
Aanvaard onse dank, waartoe jubilaris
Blijft U ons gunnig op tijd Uw loch!
Wij komen in de achttienste eeuw
Wij wandelen wel dubbel wat menselijkheid
Toeh, blijft ons beschermer, blijft ons gedonker
In deern voor ons zoo moeilijktijd!
Gaarne wilden wij U nu al danken
Vet dankbaarheid in klein cadeau
Plaas we zijn arm, beroof van alles
Dit jaar moet U dus nog maar zoo.*

Gedicht Elie Meijers (1944)

Familie Meijers - Ruysdaelstraat 1

Elie Meijers (geb. 5 augustus 1903, ovl. 6 december 2002 Amstelveen), *Lina Meijers-van Essen* (geb. 11 augustus 1907 te Ommen, ovl. 11 februari 1989 Amstelveen) en zoon *David Meijers* (geb. 1935) overleefden allen de oorlog. De tijdelijk bij hen inwonende *Simon Frankfort* (geb. 7 juli 1925 Arnhem, ovl. 31 maart 1944 Polen, 18 jaar) overleefde de oorlog niet.

Elie Meijers, jongere broer van de eerder genoemde Herman en Jacob (Jaap) uit de Frans Halslaan 64 en 66, woont met zijn gezin in de Ruysdaelstraat. Op een zondagavond in 1931 ontmoet hij in een danszaal in Arnhem Lina van Essen. Het klikt meteen en het stel is binnen negen maanden verliefd, verloofd en getrouwd. Op 20 juli 1932 trouwen ze in Apeldoorn. Elie wil graag op een kantoor werken en gaat bij de gebroeders Elzas, groothandel in horloges, pendules en klokken, in Zutphen aan de slag. Daar blijft hij een jaar en in de avonden volgt hij de 4-jarige Handelsavondschool. Elie volgt daar Engelse en Franse les en leert typen en steno. Via zijn broer Jacob kan hij aan de slag bij uitgeverij Misset in Doetinchem.

Jacob is inmiddels opgenomen in de redactiestaf en Elie kan hem assisteren met de plaatselijke journalistiek. Daar werkt hij twee jaar, maar wegens de bezuinigingen worden in 1935 zo'n vijfhonderd werknemers ontslagen. Elie is één van hen. Hij kijkt alle kranten na en zijn oog valt op een advertentie voor een functie bij de rechtbank in Zutphen. Van de vele kandidaten wordt hij gekozen en kan er aan de slag als ambtenaar op de griffie. Het administratieve werk - en dan vooral op de civiele afdeling - bevalt hem goed. Inmiddels is zoon David (1935) geboren. Vanwege de oorlog en de maatregelen van de Duitse bezetter wordt hij in 1940 bij de Zutphense rechtbank ontslagen.

Op de rechtbank heeft hij Evert Jan Marskamp leren kennen, die daar parketwachter is en zich heeft aangesloten bij 'de ondergrondse'. Marskamp vertelt aan Elie: *"Hoor eens, met de Joodse maatregelen die op dit ogenblik in Amsterdam bezig*

Huwelijksfoto Elie en Lina Meijers (1932)

zijn; die kunnen ook hier in Zutphen gebeuren. Denk eraan, als er wat is, dan kom ik je waarschuwen en ophalen. Ik zal een schuilplaats voor je klaarmaken, boven bij mij in huis en dan kom je naar ons toe". Op een avond in november 1942 is het zover. Marskamp haalt hen op en ze laten alles in huis achter. Wel trekt Elie drie jassen over elkaar aan en Lina een paar jurken, om op die manier wat extra kleding te hebben. Het huis van Marskamp ligt aan de overkant van de IJssel, aan de Weg naar Voorst in De Hoven. Ze moeten met z'n allen de IJsselbrug overlopen en overal dreigt gevaar. Gelukkig komen ze geen Duitse militairen tegen en komen ze veilig aan bij het huis van Marskamp. Binnen het uur na aankomst op dit schuiladres gaat Lina met Marskamp toch nog even terug naar de woning om wat meer spullen te halen. Het hele huis aan de Ruysdaelstraat is dan inmiddels al leeggehaald! Zelfs de kippen uit het hok achterin de tuin zijn weggehaald.

Het gezin Meijers zit in het huis van Marskamp op de bovenste etage, op de vliegring. Dat gaat lang goed, maar op een gegeven moment wordt via de ondergrondse bekend dat Marskamp en de drie onderduikers gevaar lopen. Ze duiken allen onder op een boerderij in Klarenbeek, waar ze uiteindelijk begin januari 1945 bij toeval worden aangetroffen door NSB-ers die al op de vlucht zijn. Net als de onderduikfamilie Marskamp worden ze meegenomen naar het Huis van Bewaring in Zutphen. Na drie weken gevangenschap wordt het gezin Meijers van daaruit naar kamp Westerbork weggevoerd, waar ze op 26 januari 1945 worden geregistreerd. Gelukkig zijn op dat moment de transporten van Westerbork richting de vernietigingskampen in Polen al stopgezet, omdat de spoorrails door de geallieerden met bombardementen zijn vernietigd. Op 12 april 1945 wordt kamp Westerbork door de Canadese militairen bevrijd; het gezin Meijers kan uiteindelijk pas op 17 mei 1945 Westerbork verlaten.

Meteen na de bevrijding van Westerbork schrijft Elie van daaruit op 7 mei 1945 een brief aan de familie Marskamp. Hierin vraagt hij hen om hulp om terug te kunnen keren naar Zutphen: *"We hebben het hier nu goed, maar toch verlangen we weer terug naar onze oude woonplaats. Maar dit gaat nog niet zoo eenvoudig. Ook daarvoor zouden we nog zoo graag jullie hulp willen vragen. Eerstens moeten we een bewijs hebben, dat we een thuiskomen hebben in Zutphen. We hadden ons voorgesteld dat we wel in huis zouden kunnen komen bij Mejuffrouw Fraai, Buitensingel 168. Die kent ons goed, woont alleen en heeft wel ruimte voor ons drietjes. Is deze nog in leven en zou zij daartoe bereid zijn tegen betaling? Zoudt U dit wel willen informeren?"*

Dit plan is kennelijk niet gelukt en bij aankomst in Zutphen blijkt hun oude huurwoning aan de Ruysdaelstraat door iemand anders te worden bewoond.

Dit geldt ook voor de eigen woningen van de broers Herman en Jacob aan de Frans Halslaan. De burgemeester van Zutphen, Jhr. Mr. C.C. de Jonge, blijkt eerst advocaat te zijn geweest en een bekende van Elie vanuit de tijd bij de rechtbank. Elie benadert hem en uiteindelijk lukt het om een korte tijd een kamer te huren aan de Frans Halslaan. Daarna kunnen ze een woning huren aan de Deventerweg 81. Na een moeizame gerechtelijke procedure van enkele jaren lukt het om het recht op de woningen van zijn broers terug te krijgen. Het gezin van Elie Meijers, inmiddels uitgebreid met een tweede zoon, woont daarna nog tot in de jaren tachtig van de vorige eeuw op het adres Frans Halslaan 66.

Op dat adres blijkt de jongste zoon Leo, die na de oorlog (1946) is geboren, enkele jaren geleden langs te zijn geweest bij de huidige bewoners. Een visitekaartje wordt gevonden en het contact met Leo wordt gelegd. Hij laat ons weten in 2020 te zijn benaderd door een tot dan toe voor hem onbekende kleindochter van Marskamp. Zij heeft in de inboedel van haar ouders brieven aangetroffen van Elie aan haar opa en oma, waaronder ook nog een gedicht. Dit is op 15 december 1944 geschreven door Elie Meijers, gericht aan jubilaris Marskamp. Hierin toont hij zijn dankbaarheid aan Marskamp voor het redden van hun levens.

Ook blijkt via 'Oud Hengelo' al onderzoek te zijn gedaan naar de jeugdijaren in Hengelo Gld. van de broers Meijers. In 1996 geeft Elie nog een uitgebreid interview met de USC Shoah Foundation.

De familie Meijers, zo is gebleken, neemt voor en tijdens de oorlog tijdelijk pleegjongeren in huis, ingegeven door het feit dat Elie in Zutphen secretaris is van de vereniging 'Pro Juventute'. Deze organisatie is een soort voorloper van wat we nu noemen Bureau Jeugdzorg en bestrijdt jeugdcriminaliteit. Zo komt ook Simon Frankfort uit Arnhem bij hen in huis terecht. Hij woont bij hen van 1940 tot 1942 en is een zoon van de sigarenfabrikant Hartog Joseph Frankfort. Simon is heel sportief en houdt erg van kanoën. Die sportiviteit heeft hij niet van een vreemde; zijn opa Simon uit Deventer was erg betrokken bij voetbalclub Go Ahead Eagles en zelfs erevoorzitter van deze club. Vanaf 1942 woonden vader en zoon beiden in Apeldoorn, waar ze worden opgepakt en naar Westerbork weggevoerd. Waarschijnlijk heeft Simon tot aan zijn dood in Polen dwangarbeid verricht.

Dit verhaal is geschreven door Corinne Abbas

ADVERTENTIE.

Den **2 Mei** aanstaande hopen onze
waarde ouders :

ABRAHAM HANOUWER en
ELIZABETH COHEN

hunne **dertig-jarige Echtvereeniging**
te herdenken.

Hunne dankbare kinderen.

Zutphen, 29 April 1896.

30-jarig huwelijk Abraham Hanouwer en Elisabeth Cohen

Familie Hanouwer - Ruysdaelstraat 2

Jacob Hanouwer (geb. 5 november 1875 Zutphen, overleden 25 november 1941 Almen, 66 jaar), *Anna Hanouwer-Roos* (geb. 23 maart 1879 Nieuwleusen, vermoord 27 november 1942 Auschwitz, 63 jaar), *Abraham Hanouwer* (geb. 29 november 1904 Zutphen, vermoord 31 oktober 1943 Schöppinitz, 38 jaar)

Hanouwer is een bekende achternaam in Zutphen en ook in onze buurt. Jacob groeit op in Zutphen met vier broers en een zus. Zijn ouders zijn Abraham Hanouwer en Elisabeth Cohen. Alle kinderen blijven in Zutphen wonen. Zij plaatsen in april 1896 een advertentie voor het 30-jarig huwelijk van hun ouders. Jongere broer Carel woont aan de Jan Steenstraat 10. Beide broers zijn veehandelaar en voor hen is het een fijne buurt; dichtbij de weilanden waar hun vee kan lopen.

Anna komt uit Nieuwleusen in de buurt van Zwolle en is de dochter van Abraham Roos en Sara Frank. Ze komt uit een gezin met negen kinderen. In 1904 trouwt zij met Jacob Hanouwer en ze krijgen twee kinderen: Abraham en Sara. Ook zoon Abraham is veehandelaar en dochter Sara woont met haar gezin op een steenworp afstand, aan de Warnsveldseweg 52.

Zoon Abraham komt om in Schöppinitz, één van de werkkampen voor Joodse dwangarbeiders. Eind oktober 1942 arriveren ongeveer 400 jongens en mannen tussen de 15 en 50 jaar vanuit Westerbork in Schöppinitz. Het gaat dan om jongens en mannen tussen de 15 en 50 jaar die - onderweg naar Auschwitz - uit de trein worden gezet en gedwongen worden te werken in het kamp.

Dit verhaal is geschreven door Martine Hodes. Helaas hebben we over de familie J. Hanouwer niet veel informatie kunnen vinden en is er alleen de informatie die ook bij Carel Hanouwer van de Jan Steenstraat 13 wordt vermeld.

*Foto van Herta Aussen (1941) gestuurd door haar en Philip Weijel
aan veerknecht Hendrik Bleumink*

van Herta Aussen
Philip Weijel
Gulfsen Aug
1941

Familie Aussen - Ruysdaelstraat 24

***Bernhard Aussen** (geb. 4 juni 1875 Steenderen, vermoord 26 maart 1943 Sobibor, 67 jaar), **Rosa Aussen-Meijer** (geb. 14 december 1876 Richrath (Duitsland), vermoord 26 maart 1943 Sobibor, 66 jaar) en hun dochters **Herta Weijel-Aussen** (geb. 5 september 1912 Oberhausen (Duitsland), vermoord 27 november 1942 Auschwitz, 30 jaar) en **Edith Voltijn-Aussen** (geb. 13 maart 1918 Oberhausen (Duitsland), vermoord 19 oktober 1942 Auschwitz, 24 jaar)*

Bernhard Aussen is een zoon van Asser Benjamin Aussen en Sophia Vroom. Bernhards opa komt destijds uit Duitsland naar Zutphen, trouwt daar met Schoontje Meijer uit Zutphen en verhuist later naar het dorp Steenderen. De vader van Bernhard, Asser Benjamin Aussen, verhuist naar de Boterstraat in Bronkhorst en daarna naar de Kasteelweg in hetzelfde stadje. Hij is een zeer bekende klepperman en nachtwacht en viert op 1 april 1909 zijn 25-jarige jubileum, zo blijkt uit een melding in de Graafschap-bode:

STEENDEREN.

— Den 1sten April a.s. zal het 25 jaar geleden zijn, dat A. B. Aussen te Bronkhorst als nachtwacht in dienst trad.

Zijn 85e verjaardag viert Asser Benjamin in 1931 met zijn familie in Bronkhorst. Samen met zijn kinderen en kleinkinderen poseert hij voor een mooie portretfoto. Zoon Bernhard moet hier ongetwijfeld ook bij staan, maar helaas is niet bekend wie van de mannen hij is.

Familie Aussen ter gelegenheid van 85e verjaardag (1931)

Bernhard trouwt met de Duitse Rosa Meijer en ze wonen eerst nog in Duitsland. In 1905 wordt hun oudste dochter Betty geboren. Een jaar later zoon Hermann en in 1912 dochter Herta. Jongste dochter Edith wordt in 1918 geboren. Vanuit Oberhausen vestigt het hele gezin zich in januari 1934 in Zutphen. Eerst aan de Marspoortstraat 7, maar na ruim een half jaar verhuizen ze naar Laarstraat 74. In september 1935 komen ze aan de Ruysdaelstraat 24 te wonen. Vanaf dat adres voert Bernhard zijn beroep als loodgieter uit. Een beroep dat - net als installateur en koperslager – wel vaker voor komt in de familie Aussen.

Voor meer achtergrondinformatie over de familie Aussen nemen we contact op met Wim Knaake van de Historische Vereniging Steenderen (HVS). In 2018 is er een grote expositie georganiseerd over de familie Aussen en is er veel materiaal verzameld. De heer Knaake kan ons wat meer vertellen over de familiebanden. Via hem ontvangen we een bijzondere foto. Op deze foto staat Herta Aussen, dochter van Bernhard en Rosa. Waarschijnlijk is zij net met haar echtgenoot Philip Weijel op bezoek geweest bij familie in Bronkhorst en Steenderen. De fietsen van

Herta en Philip gaan mee in de roeiboot. Op de achtergrond is het wachthuisje en de torenspits van de Nederlands-Hervormde kerk in Brummen te zien. Veerknecht Hendrik Bleumink uit Bronkhorst zet het echtpaar wel vaker per roeiboot over van de Bronkhorster kant naar de Brummense zijde en andersom. Zo ook op deze dag in 1941. Terwijl Herta de lederen etui van de camera vasthoudt, maakt Philip een foto. Ze beloven veerknecht Bleumink dat ze de foto per post nasturen en komen deze belofte na. In augustus 1941 ontvangt hij de foto die nu nog in het bezit is van zijn nabestaanden. Dankzij hen blijft de foto al die jaren bewaard. Het lijkt de enige foto te zijn waar Herta op staat.

Het echtpaar Herta en Philip woont in bij de ouders van Philip, aan de Laarstraat 92. Zijn vader Abraham Weijel is slager in Zutphen. Herta wordt in november 1942 vermoord in Auschwitz en haar echtgenoot Philip Weijel wordt door de Duitsers op 8 maart 1943 vermoord in kamp Bobrec in Polen.

Jongste dochter Edith trouwt op 7 augustus 1942 in Nijmegen met Meijer Voltijn. Beiden wonen in bij zijn ouders aan de Lange Burchtstraat 27 in Nijmegen, waar de ouders van Meijer een winkel hebben. Meijer werkt daar als winkelbediende. Nog geen twee maanden na hun huwelijk zijn ze waarschijnlijk opgepakt tijdens de grote razzia van 2 oktober 1942. Op 16 oktober 1942 worden Edith en Meijer op transport gesteld naar Auschwitz, waar Edith en haar schoonouders vlak na aankomst zijn vermoord. Waarschijnlijk is Meijer tewerkgesteld in de omgeving van Auschwitz, waar hij in maart 1944 is overleden.

Sinds eind jaren '30 is zoon Hermann al het huis uit en woont hij met zijn echtgenote Rosa Windmuller en hun zoontje Bernhard in Culemborg. Hermann werkt daar als loodgieter. Rosa en de dan 4-jarige Bernhard worden in Auschwitz vermoord. Hermann komt om in concentratiekamp Buchenwald. Voor hun voormalige woning aan de Markt 7 in Culemborg zijn ter nagedachtenis 'Stolpersteine' geplaatst.

Alleen oudste dochter Betty heeft de oorlog overleefd.

Dit verhaal is geschreven door Corinne Abbas

De laatste foto van Vrouwchje Coben-Muller met haar zoon Frits en dochter Greta

Familie Cohen - Ruysdaelstraat 36

Grietje de Groot-Akker (geb. 17 september 1858 Hoogeveen, vermoord 23 april 1943 Sobibor, 84 jaar), *Vrouwchje Cohen-Muller* (geb. 13 september 1895 Hoogeveen, vermoord 5 maart 1943 Sobibor, 47 jaar), *Greta Sonja Cohen* (geb. 4 juli 1930 Vlagtwedde, vermoord 5 maart 1943 Sobibor, 12 jaar)
Overlevende: Frits Cohen (geb. 25 maart 1927, overleden op 6 juni 2014 te Londen)

Vrouwchje Muller trouwt op 14 april 1926 in Hoogeveen met Mozes Cohen. Hij is zoon van een slager en keurmeester in overheidsdienst. Een jaar voor de oorlog, op 7 juni 1939, overlijdt hij thuis op 41-jarige leeftijd. Het gezin moet na zijn overlijden de dienstwoning verlaten. Vrouwchje besluit om samen met haar kinderen Frits (12 jaar) en Greetje (bijna 9 jaar) naar Zutphen te verhuizen. Een broer van haar man Mozes, Alexander, woont al in Hengelo Gld. Zo kunnen ze dichterbij hem en zijn gezin wonen.

De moeder van Vrouwchje, Grietje de Groot-Akker, is voor de tweede keer weduwe geworden en verhuist begin mei 1940 mee naar de Ruysdaelstraat 36 in Zutphen. Grietje Akker, geboren in 1858 te Hoogeveen, is eerst getrouwd met Samson Muller. Uit dat huwelijk is op 13 september 1895 in De Haagje (Hoogeveen) Vrouwchje Muller geboren. Samson overlijdt op 13 april 1902 in Zwolle, waarna Grietje op 13 september 1903 in Hoogeveen trouwt met Aron de Groot uit Steenwijk. Dit verklaart ook waarom Grietje Akker als Grietje de Groot-Akker in de boeken staat. Aron overlijdt op 23 februari 1935 in Apeldoorn in het Apeldoornsche Bosch, waar hij op 16 januari 1922 is opgenomen, afkomstig uit het Provinciaal Ziekenhuis Medemblik. Hij moet arm geweest zijn, want rond de eeuwwisseling wordt hij meer dan eens opgepakt voor 'landloperij'.

In mei 1941 doet zoon Frits toelatingsexamen voor de H.B.S. en slaagt. Begin september, na de grote vakantie, zal hij naar een nieuwe school gaan. Maar eind augustus legt de Duitse bezetter een verbod op voor Joodse kinderen om naar openbare of christelijke scholen te gaan. Pas na de kerstvakantie wordt er in Arnhem een Joods Lyceum opgericht. Frits gaat vanaf dat moment naar deze school en reist hier met de trein vanaf Zutphen naartoe. In de zomer van 1942 moeten alle mannen tussen 18 en 50 jaar naar een werkkamp. Op school wordt net gedaan alsof er geen oorlog is, maar iedere dag verdwijnen er kinderen en docenten. Die duiken onder.

Op 15 oktober 1942 wordt Grietje opgenomen in de psychiatrische inrichting Groot Graffel. Ze is dan net 84 jaar, dus haar leeftijd heeft ongetwijfeld meegespeeld. Samen met 13 andere Joodse bewoners van het Groot Graffel, wordt ze begin april 1943 eerst naar Zutphen overgebracht. Dit is een soort van compromis met eerste geneesheer-directeur Paul van Bork, die weigert om de groep vanuit de instelling naar Westerbork te laten deporteren. Op 6 april 1943 melden in de vroege ochtend Nederlandse agenten en vertegenwoordigers van de Joodse Raad van Zutphen zich bij eerste geneesheer Van Bork met de opdracht de Joodse patiënten te deporteren. Van Bork weigert en wordt gearresteerd en overgebracht naar het politiebureau. De patiënten worden alsnog meegenomen.

Op 8 april 1943 wordt Grietje de Groot-Akker vanuit het Nederlands-Israëlitisch noodziekenhuis in Zutphen, samen met de andere patiënten, weggevoerd naar Westerbork. Grietje wordt in Westerbork in het ziekenhuis geplaatst. Waarschijnlijk is ze te zwak om op 13 april op transport te gaan. Op die datum worden de meeste bewoners van het Groot Graffel van Westerbork naar vernietigingskamp Sobibór gestuurd. Een week later, op 20 april, wordt ze gedeporteerd van Westerbork naar Sobibór. Als Grietje het transport al heeft overleefd, dan is ze op 23 april 1943 in Sobibór vermoord. Haar naam staat vermeld op een plaquette die 20 oktober 2020 op de poort van Groot Graffel is aangebracht.

Mevrouw Bep Muter-Knol (1930) woont tijdens de oorlog aan de Frans Halslaan 40. Zij vertelt dat haar broer Guus bevriend was met Frits en samen met hem naar de H.B.S. in de Waterstraat ging. Zij herinnert zich nog het moment dat haar moeder Vrouwchje Muller waarschuwt en zegt *“Mensje, ga toch! Het wordt te gevaarlijk!”* Er zou ook al een onderduikadres in Voorst zijn, maar Greetje heeft griep, dus Vrouwchje Muller wil wachten tot de koorts weg is. Vlak daarna, op 12 december 1942, worden Vrouwchje Muller en haar dochter Greetje opgepakt. Ze zitten op het eerste transport naar Sobibór van 2 maart 1943. Bij aankomst op 5 maart worden zij vergast.

In het onderduikverhaal van Frits Cohen, zoals opgetekend door het Nationaal Onderduikmuseum Aalten, wordt gemeld dat hij een ontstoken teen heeft en zogenaamd niet kan lopen. *“Hij laat zich door 2 agenten naar beneden brengen. Wanneer de agenten weer naar boven zijn en hem dus even niet in de gaten kunnen houden, smeert hij hem via de achterdeur. Hij rent snel naar buiten de stad en verstopt zich in een bosje. Wanneer het donker is, gaat hij naar familie De Winter in de Rozenhoflaan. Meneer De Winter is lid van de Joodse Raad in Zutphen.”* Daar is Frits even veilig, maar al snel duikt hij onder bij de familie Levison en ook elders in de regio.

Het onderduikverhaal van Frits Cohen is te lezen in het boekje 'Dat doe je gewoon'. Daarin staat het volgende: *“Toen duidelijk werd dat de nazi’s het gezin zouden komen ophalen, zei Frits dat hij niet zou gaan. “Ik ga toch niet mee met mensen die me haten? Toen ze bij ons voor de deur stonden, liep mijn moeder naar boven en ging de politie achter haar aan. Daardoor kon ik via de achterkant ontsnappen. Ik zou onderduiken in de Laarstraat, maar daar stond de overvalwagen voor de deur. De man die daar de onderduikers had is op de IJsselkade gefusilleerd.”*

Frits Cohen overleeft de oorlog en komt eerst naar Zutphen. Van daaruit vertrekt hij naar Palestina, maar komt terug naar Nederland en gaat in Amsterdam wonen. In 1961 verhuist hij naar Londen, waar hij op 6 juni 2014 overlijdt.

Tijdens onze zoektocht naar meer informatie over Grietje de Groot-Akker, komen we in contact met Henk Mulder en John Stienen. Zij zijn in aanloop naar de herdenking van de slachtoffers van Groot Graffel bezig met een onderzoek. Via hen komen we in contact met de dochter van Frits die in Londen woont. Regelmatig heeft Frits nog een bezoek gebracht aan zijn oude woning aan de Ruysdaelstraat in Zutphen. In zijn fotoboek schrijft hij bij een van die foto's:

“Nr.36 Ruysdaelstraat, Zutphen, from where I escaped when the Germans came, with Dutch police to capture us for transport to Camp Westerbork (December 1942). It was a cold, cloudy day, I was 15 years old, on my own, with nobody to trust. That world was mine. My bid for survival had started.

Guidelines: doubt all authority, Never ever deliver yourself into the hands of your enemies. Keep something to kick with, even if it is only your life, self decide. Feel responsible for what happens to you. Protect, but shun protection. Aim for true independence, which is ultimately determined by financial independence.”

Dit verhaal is geschreven door Corinne Abbas

Spoorwegstaking

In onze buurt woonden veel medewerkers van de spoorwegen. Na een oproep van Radio Oranje op 17 september 1944 legden zo'n 30.000 personeelsleden van de NS het werk neer. Zo ook Jacobus de Swart van de Hobbemakade 43. Hij was treinmachinist en betrokken bij het verzet. Samen met zijn echtgenote Sipke Koopmans had hij de familie Krukziener uit de Rembrandtstraat nog onderdak geboden. Nu moest hij zelf onderduiken vanwege zijn deelname aan de spoorwegstaking. Omdat huiszoeking verwacht kon worden, verzocht hij de Krukzieners naar een ander adres te gaan, zodat hij de schuilruimte onder de keukenvloer zelf zou kunnen gebruiken. De maanden voor de staking had hij al angst om de trein te rijden, vanwege de hevige bombardementen.

Dhr. De Swart, eind jaren '30/begin jaren '40

Ook de vader van Hans Post (1932) was machinist bij de NS. Vanuit Den Haag verhuisde hij met zijn ouders in 1938 naar de Ruysdaelstraat 17 in Zutphen. Hij vertelt hierover: *“Toen mijn vader in oktober 1944 moest staken, moesten wij ons huis verlaten en zijn we enige maanden ondergedoken geweest bij kantoorboekhandel Evers in de Laarstraat. Mijn vijf jaar oudere broer zat toen in het gevang omdat hij Duitse auto's in brand stak. Toen de Duitsers in mei 1940 binnenvielen was ik 7 jaar.”*

Familie Norden - Warnsveldseweg 52

Joel Norden (geb. 5 maart 1907 Zwolle, vermoord 21 januari 1943 Auschwitz, 35 jaar),
Sara Norden-Hanouwer (geb. 13 september 1907 Zutphen, vermoord 21 januari 1943
Auschwitz, 35 jaar) en zoon **Koos Jacob Norden** (geb. 19 november 1935 Zutphen,
vermoord 21 januari 1943 Auschwitz, 7 jaar)

Joel Norden is van beroep handelsreiziger en ruilt zijn geboorteplaats Zwolle in juni 1934 in voor Zutphen. Een maand later trouwt hij met Sara Hanouwer. In hun huwelijks-advertentie in de Zutphense Courant staat ze als Selma Hanouer. Mogelijk wordt Sara dus in het dagelijks leven Selma genoemd. Samen met haar ouders en oudere broer Abraham woont zij eerst aan de Barlheze 99a. Op dat moment is daar ook slagerij Dormits gevestigd. Deze slager Jacob Dormits wordt actief in de buurtvereniging ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina in 1923. Er wordt met familieleden van Dormits en buurtbewoners een groepsfoto gemaakt. Naast slager Jacob Dormits (bovenste rij, 4e van links) staan hierop zijn familieleden en andere buurtbewoners. Helemaal rechts op de bovenste rij staat de dan 16-jarige Sara Hanouwer. Het blijkt de enige foto te zijn die we van haar kunnen vinden.

Sara Hanouwer (ca. 1923), bovenste rij rechts

Na hun huwelijk in juli 1934 vestigen Joel en Sara zich aan de Warnsveldseweg 52. De ouders van Sara en haar broer wonen om de hoek, aan de Ruysdaelstraat 2. In 1935 worden ze de trotse ouders van zoon Koos Jacob, ook wel Koojsje genoemd. Waarschijnlijk vernoemd naar de vader van Joel die ook Kooos heette en zijn andere opa Jacob Hanouwer.

Omdat zijn opa en oma in de Ruysdaelstraat wonen, is Koosje daar vaak te vinden. Joke Withuis (1927) woont daar ook en leert hem zo kennen. *“Ik was dol op dat knaapje”*, vertelt ze in een gesprek. Hij wordt bij hen thuis verwend en krijgt regelmatig wat lekkers. Met een licht schuldgevoel loopt hij dan terug naar zijn grootouders en zegt daar meteen *“Ik heb niets gegeten!”*. Oma weet natuurlijk wel beter, maar geeft Koosje een lieve lach en zegt er verder niets van.

Koosje zit net als David Meijers in de Joodse klas van juf Roosje. David herkent hem op de groepsfoto, zodat we weten hoe hij eruit zag. Ook deze foto lijkt het enige te zijn wat er van Koosje te vinden is.

Koos Norden in de Joodse klas

In een gesprek met Diny Karssenbergh (1932) die tijdens de oorlog aan de Frans Halslaan 36 woont vertelt ze het volgende verhaal. Als 11-jarig meisje loopt ze op de Warnsveldseweg en ziet hoe een jongetje met zijn ouders in een auto met militairen wordt gestopt. Ze meent zich te herinneren dat het jongetje een teddybeer tegen zich aan heeft geklemd. Het beeld blijft altijd bij haar. Het kan heel goed zijn dat ze die bewuste dag heeft gezien hoe Koosje met zijn ouders wordt weggevoerd.

Datzelfde geldt voor Ben Dijkman (1925) die destijds met zijn ouders aan de Warnsveldseweg 42 woont. Toevallig kijkt hij die dag vanuit hun erker net de Warnsveldseweg op en ziet hoe de familie Norden met Koosje wordt weggevoerd. *“Zo helder als vandaag zie ik dat beeld nog voor me hoe ze werden opgehaald en meegenomen in een auto”*, vertelt hij. Tegenover hun woning is een slagerij, waarvan de eigenaar het gezin kennelijk nog snel iets te eten heeft toegepast.

Op 18 januari 1943 zijn de 7-jarige Koosje en zijn ouders vanuit Westerbork naar Auschwitz weggevoerd, waar ze vlak na aankomst zijn vermoord.

Dit verhaal is geschreven door Corinne Abbas

Familie Kurzmann - Warnsveldseweg 54

Heinrich Kurzmann (geb. 6 juli 1905 Wenen (Oostenrijk), vermoord 30 april 1943 Auschwitz, 37 jaar) en **Ilse Kurzmann-de Levie** (geb. 4 oktober 1909 Mulheim a/d Ruhr (Duitsland), vermoord 12 februari 1943 Auschwitz, 33 jaar) en de moeder van Ilse, **Amalia de Levie-Leffmann** (geb. 22 april 1870 Mühlheim a/d Ruhr, Duitsland, vermoord 16 april 1943 Sobibor, 72 jaar)

Heinrich (Heinz genoemd) Kurzmann is geboren te Wenen op 6 juli 1905. Zijn moeder is Scheindel Dine Kurzmann. Zijn vader is onbekend. In 1908 trouwt zijn moeder met Isaak Zimmerman. In datzelfde jaar wordt zijn halfbroer Sigfried Zimmerman geboren.

Vanaf 1925 is het zeker dat Heinz Kurzmann in Nederland verblijft. Hij woont in Gorssel, Eefde en Zutphen. De exacte reden van zijn komst vanuit Oostenrijk naar Nederland is onduidelijk. Mogelijk is hij op doorreis. Bij de afgifte van zijn paspoort in 1931 is hij stateloos en in bezit van een Oostenrijkse interim pas. Verder blijkt uit de aanvraag dat zijn uiteindelijke reisdoel New York is. (1)

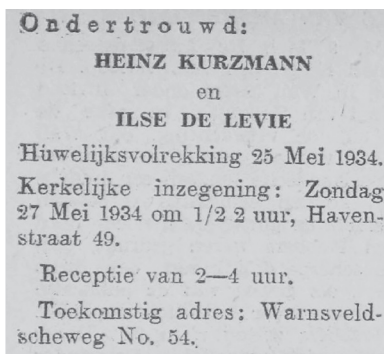

Pasfoto Heinz Kurzmann

Het bevolkingsregister van Zutphen vermeldt dat hij kantoorbediende is. Vanaf 1925 tot zeker 1928 studeert hij aan de gemeentelijke Handelsavondschool 'Mercurius' in Zutphen. Hij haalt er verschillende diploma's zoals steno, machineschrijven, handelswetenschappen, en Engelse correspondentie. (2)

Later woont zijn studiegenoot W. Kuiper, die boekhouder is, in het benedenhuis van Warnsveldseweg 54.

Op 25 mei 1934 trouwt Heinz Kurzmänn met Ilse de Levie voor de wet, twee dagen later vindt de inzegening in de synagoge plaats. De receptie wordt gehouden in de Havenstraat 49 te Zutphen, waar beiden sinds maart 1934, vanuit Gorssel, zijn komen wonen. Vanaf hun trouwdag wonen ze op de Warnsveldseweg 54 (3). Vanaf dit adres worden ze op 20 januari 1943 naar Westerbork vervoerd. In Westerbork probeert Heinz deportatie te verhinderen door te beweren dat hij de Roemeense nationaliteit heeft. Terwijl het onderzoek naar zijn ware identiteit nog loopt, wordt hij naar Auschwitz gedeporteerd (4).

Ondertrouw Heinz & Ilse

Ilse de Levie is de dochter van Amalia de Levie-Leffmann en de Groningse vee-handelaar Izaak de Levie. Amalia is patiënte van de psychiatrische afdeling Groot Graffel. Ze wordt op 19 november 1937 en op 3 oktober 1941 opgenomen in het Binnengesticht, Gasthuisstraat 18. (5) Tussen deze twee opnames woont ze tijdelijk bij haar dochter en schoonzoon aan de Warnsveldseweg 54 (6). Op 6 april 1943 wordt ze vanaf het Binnengesticht naar Westerbork gebracht. Op 13 april wordt ze vanuit Westerbork naar Sobibor gedeporteerd, waar ze na aankomst op 16 april 1943 wordt vermoord. Haar naam staat - net als die van Grietje de Groot-Akker van de Ruysdaelstraat - op het gedenkteken bij Groot Graffel in Warnsveld.

Ilse de Levie heeft twee oudere zussen Berta (1904-1942) en Philippine Elfriede (1906-1942) en een jongere zus Grete (1914-1942). Aan de geboorteplaatsen en vestigingsdata van de gezinsleden is af te lezen dat ze afwisselend in Gorssel en Mühlheim wonen. Waarom blijft in het ongewisse. Alle zussen komen om in Auschwitz. Haar vader Izaak is, nadat hij zich samen met zijn echtgenote Amalia vanuit Zutphen in november 1936 in Den Haag vestigt, niet meer te traceren.

Dit verhaal is geschreven door Esther Bánki

Familie Levie - Hobbemakade 53

Salomon Levie (geb. 9 mei 1890 Rheden, datum en plaats overlijden onbekend), **Francina Levie-Levie** (geb. 19 december 1893 Ede, vermoord 12 oktober 1942 Auschwitz (48 jaar) en hun zoon **Abraham Levie** (geb. 30 augustus 1929 Arnhem, vermoord 12 oktober 1942 Auschwitz, 13 jaar

Salomon is grossier in schoolbenodigdheden en trouwt in maart 1918 in Arnhem met Francina Levie. Na hun huwelijk wonen ze eerst nog in Rheden. Daar is Salomon ook opgegroeid samen met zijn ouders en broer Louis, die later in Dieren voorzitter is van de Oost-Gelderse kegelbond.

Bijna twee jaar is Francina, als ze vanuit Ede met de rest van haar familie in 1895 naar Warnsveld verhuist. Daar woont ze

met haar ouders, broer Sally en zussen Sybilla en Jansje. Haar vader werkt als slager en in augustus 1891 doet de rechtbank Arnhem de uitspraak dat hij het beheer van eigen goederen heeft verloren.

In juli 1896 vertrekt hij naar Johannesburg in Zuid-Afrika. In februari 1899 vestigt de rest van het gezin zich bij hun vader in Zuid-Afrika. Het avontuur duurt niet lang en na een aantal jaren komt het hele gezin weer terug naar Nederland. Net als Francina wonen ook haar twee zussen in Zutphen; Sybilla aan Rijkshage 4a en Jansje aan de Rozengracht 18.

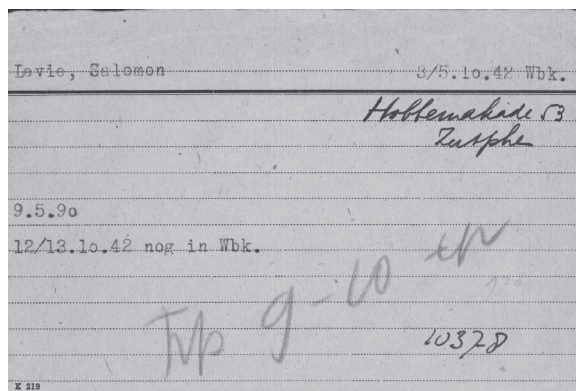
Salomon en Francina worden op 30 augustus 1929 ouders van zoon Abraham. In 1936 verhuist het hele gezin naar de Warnsveldseweg 32 en een aantal jaren later naar de Hobbemakade 53.

Tussen 3 en 5 oktober 1942 arriveert het gezin in kamp Westerbork. Aan deze datum is af te leiden dat vader Salomon al in een Nederlands werkkamp zat. Dat wordt bevestigd door een ansichtkaart die hij vlak na aankomst in werkkamp 'Vledder' stuurde aan zijn buurtgenoot Koster die aan de

Frans Halslaan 16 woonde. (1) In de nacht van 2 op 3 oktober 1942 worden de meeste werkkampen omsingeld door de 'Ordnungspolizei'. De volgende ochtend worden de Joodse dwangarbeiders onder bewaking van dezelfde politie te voet, per vrachtauto of per trein naar Westerbork gebracht. Tegelijkertijd worden veel van hun gezinnen opgepakt en naar Westerbork gestuurd; vandaar de inschrijving tussen 3 en 5 oktober. De groep is te groot om op één dag in te schrijven. Velen worden in de weken daarna naar Auschwitz gestuurd. Het gezin Levie wordt na vier dagen op 9 oktober 1942 doorgestuurd naar Auschwitz. Meteen bij aankomst worden Francina en zoon Abraham vermoord.

Salomon wordt vanuit Westerbork verder op transport gesteld. Uit de trein heeft hij nog een briefje geworpen aan Koster. Salomon had bij kantoorbediende Koster geld en zilverwerk in bewaring gegeven. Op het briefje schrijft hij *"Wij hopen dat deze brief door goede mensen wordt gevonden en doorgezonden. Daarvoor zeggen wij dank. Wij zijn op doorreis naar ??? er zijn 3 families nog bij elkaar. Vriend Koster, ik hoop tot ziens en dat alles mag goed komen. Alle goeds vooral groeten bij mijn familie & je firma L."* (2).

Over het lot van Salomon is verder niets bekend. Hij is als vermist geregistreerd; er is geen overlijdensdatum of -plaats.

Kaart Westerbork Salomon Levie

Dit verhaal is geschreven door Anneke Winter

Verkaufsbücher

Tijdens de bezetting werd veel vastgoed van Joden onteigend en doorverkocht. De Duitsers hielden in die periode vastgoedboeken bij, zogenaamde Verkaufsbücher. Het is een historisch document dat oorspronkelijk bestaat uit 18 boeken; het eerste boek is verloren gegaan. Deze boeken bieden een inblik in de grootschalige onteigening van Joods vastgoed in de Tweede Wereldoorlog. Sinds 2020 is dit unieke historische materiaal gedigitaliseerd en doorzoekbaar gemaakt door het Nationaal Archief.

Verhalen van louche ondernemers, notarissen en vastgoedhandelaren komen hiermee naar boven en ook de rol van de Nederlandse gemeenten hierin. Veel van deze gemeenten onderzoeken hun eigen rol bij de onteigening en verkoop van Joods vastgoed tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zij willen uitzoeken of belastingen zijn geheven, terwijl Joodse eigenaren geen toegang hadden tot hun woningen, en of er na de oorlog daadwerkelijk rechtsherstel heeft plaatsgevonden. Terwijl de Joodse burgers zaten ondergedoken of op transport werden gezet naar concentratiekampen, werd het vastgoed zonder medeweten van de oorspronkelijke bewoners doorverkocht. Diegenen die de concentratiekampen al overleefden, moesten na de oorlog alsnog belasting betalen, zoals erfpachtcanon.

Zutphen is één van de gemeenten die hun eigen lokale verleden rondom de registratie van roofovername in Joods vastgoed onderzoeken.

Dankwoord

Allereerst dank aan alle nabestaanden en oud-bewoners die verhalen en foto's met ons hebben gedeeld en het in ons gestelde vertrouwen om deze te mogen gebruiken voor ons boekje. In het bijzonder: David en Leo Meijers, Chaim de Liver, Janette Katz-Gomori, Maxim Krukziener, familie Aussen, Ruth Cohen, Carla Mozes, Annemarie Hering en Miriam Vaz Dias.

Veel dank ook aan alle historische verenigingen die mee hebben geholpen aan de totstandkoming van dit boekje. Zo leverde de Historische Vereniging Zutphen een financiële bijdrage. Harry en Ellie Somsen van Oud Hengelo bleken al veel onderzoek te hebben gedaan naar de familie Meijers. En Wim Knaake van Historische Vereniging Steenderen kon ons meer vertellen over de familie Aussen. Heemkundekring Maasdorpen (Lith), Historische Kring Almelo en Historische Vereniging Staphorst hielpen ons met het vinden van specifieke informatie over de bewoners.

We hebben ook dankbaar gebruik gemaakt van de informatie die in de loop der jaren is verzameld over het Joodse leven in Zutphen. Zo deden Peter Kooij en Renée Koot al heel veel onderzoek en is hierover meer te lezen in het boek 'De Zutphense kehille in het bijzonder. Een geschiedenis van Joods Zutphen' (2021).

Helaas konden we in deze tijden niet fysiek naar het archief, maar gelukkig hebben we alle informatie digitaal kunnen ontvangen. Dank aan alle medewerkers van het Erfgoedcentrum Zutphen, Regionaal Archief Zutphen en Musea Zutphen voor deze ondersteuning. In het bijzonder Etienne van den Hombergh, Ron Elsinga en Christiaan te Strake.

Dit boekje wordt uitgebracht rondom het leggen van een aantal Stolpersteine (gedenkstenen) voor de huizen van een aantal Joodse bewoners die in dit boekje zijn genoemd. Wij danken dan ook Anjo Lodewijks, Leonore Sonn en Michiel Schoenmakers van de Stichting Stolpersteine Zutphen.

De dank is ook groot aan John Stienen en Henk Mulder. Zij deden niet alleen het onderzoek naar bewoners van Groot Graffel en schreven het boekje 'In blijvende herinnering' (2021), maar waren het gehele proces betrokken. Regelmatig heeft John zijn informatie met ons gedeeld, zodat we weer een stapje verder kwamen met de verhalen.

Bedankt Tanja Abbas voor het meelezen van het eindschrift en Nathalie Speksnijder voor haar aandeel in de vormgeving. Met dank aan de deskundige en fijne samenwerking met Gerrit-Jan de Boer van Hilarius Creatieve Producties is de opmaak en druk verder afgerond.

En natuurlijk veel dank aan alle betrokken buurtbewoners, oud-bewoners van onze buurt en alle anderen die bij hebben gedragen aan de totstandkoming van dit boekje!

Dit boekje is mede mogelijk gemaakt door de financiering van Historische Vereniging Zutphen, Stichting Rebekka Grunwald-Wagenaar in Warnsveld en Hilarius Creatieve Producties in Brummen.

Historische Vereniging Zutphen

Bronnen

Hieronder vindt u de gebruikte bronnen voor de afbeeldingen en teksten en ook een overzicht van de noten in de verschillende verhalen.

Inhoudsopgave en Voorwoord

Plattegrond van Zutphen, 1941

Uitgever Karten Battr., collectie Erfgoedcentrum Zutphen (0374 Kaartencollectie Zutphen, Fotonummer SZU006000108, inventarisnummer 200

Hobbemakade in de jaren '30 met rechts de Frans Halslaan

Foto H. Goorman (Zutphen), Regionaal Archief Zutphen (Deelcollectie 0451 Fotocollectie Zutphen, fotonummer SZU0002024856_018

Groente-en fruitwinkel familie Kruitbos, Rembrandtstraat 6-8 (ongeveer 1935)

Op deze foto staan de twee broers Kruitbos op de ventkar voor de winkel van hun ouders; Willy op het paard en de andere is broer Henny.

Bron: Privécollectie familie Kruitbos

Families Meijers-de Liver & Meijers-Jacobs

Dit verhaal werd geschreven met informatie van de nabestaanden, David & Leo Meijers en Chaïm de Liver.

Verder is gebruik gemaakt van de website van 'Oud Hengelo' waar een verhaal staat over de gezinnen Levi Meijers in Hengelo en Zutphen.

Ook is daar een uitgeschreven versie te vinden van het interview van Elie Meijers in 1996 voor de USC Shoah Foundation.

Het citaat van Meijer Groen komt uit het boek 'Dat overleef ik wel' van Jaap C. Riemens (2009).

Drie broers Meijers op een foto van voetbalvereniging Hercules en fanfare

Concordia (1919). Leo Meijers (staand, 3e van links), Elie Meijers (midden, 3e van links) en Jacob Meijers (midden, helemaal rechts)

Bron: collectie W. Hermans / boek 'Daar middenin de Graafschap. Kroniek van Hengelo, 1900-1919' (2001)

12,5 jarig huwelijk Jacob en Roos Meijers

Deze foto is ongeveer in 1938 genomen aan de Frans Halslaan. Op deze foto staan: v.l.n.r. bovenste rij: Leo Meijers, Cato Meijers-Slager, Herman Meijers, Lina Meijers-van Essen, Vrouwkje Meijers-de Liver, Elie Meijers. Onderste rij v.l.n.r.: Trijntje Meijers, Manuel Meijers, Roos Meijers-Jacobs, Jacob Meijers, Jetta Sara Meijers, Jetta Meijers-Bamberg, David Meijers, Esther Meijers, Levi Meijers, Lion

Meijers, Louis Meijers
Bron: USC Shoah Foundation

Foto eerste steen legging

In 1928 legt Jetta Meijers de 'eerste steen' van het huis van haar zoon aan de Frans Halslaan 66. In de oorlog werd deze steen door de Duitsers vernietigd. De foto werd na de oorlog zwaar beschadigd terug gevonden.

Bron: Documentatie S. Laansma in bezit van R. Noach

Familie Wolf

Dit verhaal is geschreven op basis van gegevens uit het gemeente-archief Zutphen, kamp Westerbork en met dank aan de informatie van schaakvereniging Zutphen en Joke Withuis.

Chemische Fabriek van Fa. J. Koppel & Co aan de Laarstraat 77

Bron: Regionaal Archief Zutphen, Deelcollectie 0451 Fotocollectie Zutphen, Fotonummer SZU002024006

Uitslag schaakwedstrijd Herman Wolf 1940

Bron: Zutphense Courant, 5 februari 1940

Joodse school

Voor dit verhaal is informatie gebruikt uit De Joodse Gemeente te Zutphen, S. Laansma (1977); De Walburg Pers.

Joodse klas van juf Roosje (Roos Groen-Meijers), waarschijnlijk genomen in de Halterstraat (Hof van Flodorf, naast de synagoge) rond 1942 door Foto Modern met op de 1e rij tweede van links David Meijers en rechts vooraan Koos Norden. Achterin staand met stropdas is Bram Krukziener.

Bron: Musea Zutphen

Familie Hanouwer

Voor dit verhaal is informatie gebruikt van de website van Stichting Stolpersteine Zutphen.

Jenetta Hanouwer op groepsfoto Apeldoornsche bos

Deze examenfoto is van het personeel van het Apeldoornsche bos. Wie van de dames Jenetta Hanouwer is, is helaas niet bekend.

Bron: Collectie Herinneringscentrum Kamp Westerbork

Artikel ontsnapte stier Hanouwer

Bron: Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant, 16 oktober 1936

Familie Weijel

Er is informatie gebruikt van verschillende websites (Joods Monument, wiewaswie, maxvandam) en aangevuld met informatie van Paul Weijel over de familiebanden.

Familie Weijel voor de slagerij (1898)

De familie Weijel en enkele buurtbewoners op een groepsfoto uit 1898 voor de slagerij van Joseph Weijel in de Barheze 44. Bij het maken van de foto was de vader 58, de moeder 51, Jacob 28, Mina 23, Elske 21, Kaatje 19, Levi 17, Joseph jr. 11 jaar en Johanna 9 jaar. Maar wie is wie?

Deze foto is gebruikt in de publicatie 'Slagerijen in de Barheze-in de eerste helft van de 20e eeuw' van Dick H. Eikelboom

Bron: Musea Zutphen

Grafsteen Caroline Weijel-Zilversmit

Bron: Joodse begraafplaats Zutphen en www.stenenarchief.nl

Duitse vluchtelingen

Dhr. Flameling bij de ingang van de 'witte vleugel'

Bron: Privécollectie familie Flameling

Boek: 'Bist du ein Jude'

Drie generaties Gies (begin 1941)

Bron: Privécollectie Frits Gies en 'Bist du ein Jude - Hoe een joodse tiener de nazi's overwon' - Frits Gies (2018)

Familie Günzburger

Werner en Irmgard in hun kinderjaren

Deze foto is waarschijnlijk genomen rond 1932, in Landau in der Paltz in de tuin van hun huis.

Bron: Collectie Janette Katz-Gomori, New York

Joodse jongeren in Zutphen

v.l.n.r. Betti Koppel, Albert Grunberg, Irmgard Günzburger, onbekend, Jacob Koppel en onbekend. Betti Koppel en Albert Grunberg overleefden de oorlog

Bron: USHMM #25617/Joods Monument

Siegfried en Karoline (Lilly) Günzburger

Deze foto is nog in Landau genomen, in ieder geval voor 1939 (ca. 1930)

Bron: Collectie Janette Katz-Gomori, New York

Noten:

1. Der Stern, Freundschaft mit einem Feind, heft nr.12 42 Jahr
16 bis 22 März 1989
2. Stolpersteine van hele gezin in Landau in der Pfalz (Ludowicistraße 15)
waarschijnlijk laatste woonadres in Duitsland
3. Siegfried H. Lehnigh, Eine deutsche Katastrophe, 1933-1940, 2010.
Stichtte in 1922 Handelsmaatschappij voor ruwe tabak. Bedrijfspand
Ostbahnstraße 9, Landau.
4. 25 Stolpersteine, 25 Schickschale, Max-Slevogt-Gymnasiums/MSG)
in Landau
5. Brief aan Jonas Hiller, New Orleans, Lousiana uit Landau juni 1938
6. Hij vocht in de 451 Heavy Bomber, European Theatre.
7. Hij was gevangen in Stalag Luft 4 Gross-Tycho (vroeger Heydekrug,
nu Tychowo, Polen) Pommeren, Pruisen, Wobbelin bei Ludwigslust en
Usedom bei Savenmunde) 54-16.
8. Der Stern, Freundschaft mit einem Feind, 1989
9. Idem
10. Correspondentie in archief van de Stichting Duitse oorlogskinderen in
Nederland (Dokin) www.dokin.nl, geraadpleegd 18 maart 2021
11. Archief Joodse Gemeente Zutphen in Erfgoedcentrum Zutphen
12. Correspondentie in archief van de Stichting Duitse oorlogskinderen in
Nederland (Dokin) www.dokin.nl, geraadpleegd 18 maart 2021
13. Documenten Bad Arolsen Archiven

Familie Weijel

Verlovingsadvertentie Abraham Weijel en Julia ten Brink

Bron: Nieuw Israëlitisch Weekblad, 18 december 1914

Registratiekaart Westerbork van Adolphine Elske Weijel

Bron: Cartotheek Joodse Raad

Noten:

1. website www.oorlogsdodendinkelland.nl, geraadpleegd 19 maart 2021
2. Hebreeuwse tekst op grafsteen: "Hier rust het meisje Minkele, dochter van
de geëerde Avraham Weijel en de naam van haar moeder Gittele. Zij stierf
aan de vooravond van de heilige sabbat 26 Tisjrie van het jaar 5688",
www.stenenarchief.nl, geraadpleegd 19 maart 2021
3. Aanwijzing van Joke Withuis, Zutphen. Haar oudere zus was een collega
van "Fientje" bij T.Vergeer
4. Aantekening op kaart van Adolphine Elske Weijel, cartotheek Joodse Raad

5. E-mail 18 maart 2021 van Ine Lederer, Haïfa (Israël). Ine Lederer is de dochter van Teunis Vergeer
6. Informatie uit gesprek met Joke Withuis

Sophia Noach & Herman Mozes

Voor dit verhaal is gebruik gemaakt van informatie van het blog van Miriam Vaz Dias over Sophia Noach en informatie van de nabestaanden van Herman Mozes, Carla Mozes en Annemarie Hering. Verder van informatie uit de boeken 'Licht en Schaduw' van Aryeh Hazon (Leo Krukziener), Werkgroep Geschiedenis Joods Zutphen (2015) en 'Dat doe je gewoon. Zutphense onderduikverhalen' van Bart Mendelson en Peter Kooij, Werkgroep Geschiedenis Joods Zutphen (2014). En informatie uit het boek 'Ontduiken en onderduiken. Verhalen van Joden in Borne' van Stevine Groenen en Annette Evertzen waarin zij de onderduik van Fred Kaufmann bij de familie Huisman in Dalfsen hebben beschreven. Herman Mozes zat daar ook ondergedoken.

Pasfoto Sophia Noach

Bron: Privécollectie Miriam Vaz Dias

Identiteitskaart Herman Mozes

De familie van Herman Mozes heeft deze identiteitskaart altijd bewaard. Zijn voor- naam, geboortedatum en -plaats zijn juist, maar hij gebruikte een valse achternaam. Het persoonsbewijs met de valse naam Herman de Wind en als beroep schipper dat Herman Mozes in de oorlog gebruikte (1943)

Bron: Privécollectie fam. Mozes

Familie Heilbronn

Voor dit verhaal is gebruik gemaakt van informatie van Mirjam Schwarz.

Geboorteadvertentie dochter Regina Heilbron

Bron: Zutphense Courant 29 juli 1940

Advertentie vee A. Heilbron

Bron: Zutphense Courant, 15 maart 1935 en 1936

Familie Krukziener

Dit verhaal is geschreven op basis van gegevens uit Yad Vashem, het verhaal van de familie Krukziener in het boekje 'Dat doe je gewoon. Zutphense onderduikverhalen' van Bart Mendelson en Peter Kooij, Werkgroep Geschiedenis Joods Zutphen, 2014. Daarnaast heeft de zoon van Nico Krukziener, Maxim, aanvullende informatie gegeven.

Fam. Krukziener vlak na hun bevrijding

v.l.n.r. Nico, Nanny, Bram en Max Krukziener, direct na hun bevrijding op 8 mei 1945. Voor het kippenhok in 't Joppe. Nico had geen kleding meer en draagt een uniform van een Canadese soldaat

Bron: Privécollectie familie Krukziener

Razzia's

Informatie over de razzia's van de website www.75jaarvrijheid.nl en over Zoni Weisz van website Stichting Stolpersteine Zutphen. Meer informatie over Zoni Weisz staat in het boek 'Zoni, De vergeten Holocaust' (2019).

Familie Van Gelder

Pasfoto Bertha van Gelder-Jacob

Bron: Register van verstrekte paspoorten, archiefnummer 0363, inventarisnummer 2, blad 143, Gemeente Zutphen, Periode 1922-1924

Bertha en Joseph van Gelder met kleindochter Florence

Bron: Het babyboek van Florence Berthe van Gelder, Stadsarchief Oss

Pasfoto Elisabeth van Gelder

Bron: deel 3, periode 1929-1933, Zutphen archief 363, inventarisnr. 3, Register van verstrekte paspoorten, folio 65

Pasfoto Martha Lewitzky

Bron: CODA, Apeldoorn

Familie Meijers

Dit verhaal is geschreven met dank aan informatie van David en Leo Meijers. Er is gebruik gemaakt van het interview in 1996 van Elie Meijers met de USC Shoah Foundation en informatie op de websites van Bevrijdingsportretten, Oud Hengelo en Joods Monument.

Jonge broers Meijers in Hengelo Gld.

Bron: Privécollectie familie Meijers

Gedicht Elie Meijers

Bron: Privécollectie familie Meijers

Huwelijksfoto Elie Meijers en Lina van Essen

Bron: Privécollectie familie Meijers

Familie Hanouwer

Advertentie 30-jarig huwelijk

Bron: Zutphense Courant, 29 april 1896

Familie Aussen

Dit verhaal is geschreven met dank aan Wim Knaake van Historische Vereniging Steenderen en de familie Aussen, Mirjam Schwarz en Manja Windmuller.

Foto Herta Aussen (voor-en achterkant)

Bron: Privécollectie H. Kuster-Harmsen

Advertentie 25 jaar nachtwacht

Bron: De Graafschap-bode, 24 maart 1909

Asser Benjamin Aussen 85 jaar

Bron: Privécollectie fam. Aussen en Historische Vereniging Steenderen

Familie Cohen

Dit verhaal is geschreven op basis van het verhaal over Frits Cohen in 'Dat doe je gewoon' van P. Kooij en B. Mendelssohn (p. 48-51), het verhaal van Frits Cohen en Ivy Philips, opgetekend door John Breukelaar (Nationaal Onderduikmuseum Aalten), het verhaal van de familie van Alexander Cohen op de website van 'Oud Hengelo', informatie van John Stienen en Henk Mulder in voorbereiding op de herdenking van de slachtoffers van Groot Graffel (gebaseerd op Erfgoedcentrum Zutphen en Arolsen Archives), informatie van de dochter van Frits, Ruth Cohen en van oud-bewoonster van onze buurt mw. Bep Muter-Knol. Meer informatie over Groot Graffel is te lezen in het boekje 'In blijvende herinnering' (GGNet, maart 2021).

Vrouwchje Cohen met haar zoon Frits en dochter Greta

Bron: Privécollectie familie Cohen

Spoorwegstaking

Dhr. de Swart bij de trein

Bron: Privécollectie familie De Swart

Familie Norden

Foto Sara Hanouwer

Bron: Musea Zutphen, ook geplaatst bij artikel 'Slagerijen in de Barlheze in de 1e helft van de 20e eeuw' van Dick Eikelboom in Tijdschrift Historische Vereniging Zutphen 28 (2009) 3, p. 69-76

Foto Koos Norden

Bron: foto Joodse klas van juf Roosje/Musea Zutphen

Familie Kurzmann

Pasfoto Heinz Kurzmann

Bron: Register van verstrekte paspoorten, archiefnummer 0363, inventarisnummer 3, blad 49, Gemeente Zutphen, Periode 1929-1933

Advertentie ondertrouw Heinz Kurzmann en Ilse de Levie

Bron: Zutphense Courant, 9 mei 1934

Noten:

1. Aantekeningen in bevolkingsregister gemeente Zutphen, 6 maart 1931
2. Zutphensche Couranten, 1 mei 1925, 1 mei 1926, 30 april 1927 en 1 mei 1928
3. Zutphensche Courant, 9 maart 1934
4. Document Bad Arolsen Archiven
5. Onderzoek John Stienen
6. Adressenboek Zutphen 31 december 1938

Familie Levie

Voor dit verhaal is gebruik gemaakt van informatie van Herinneringscentrum Kamp Westerbork, Erfgoedcentrum Zutphen en de website www.oorlogslevens.nl. Verder is er informatie gebruikt uit het boek 'De Zutphense kehille in het bijzonder, Een geschiedenis van Joods Zutphen' van Peter Kooij (2021), p. 256-257.

Huwelijksadvertentie

Bron: Nieuw Israëlitisch Weekblad, 5 april 1918

Registratiekaart Westerbork

Bron: Cartotheek Joodse Raad

